

Յ Ե. Վ Ա Ր Գ Ա

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀԸ
ՆՈՐ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՇԵՄՔԻՆ

Պ Ե Տ Հ Ր Ա Տ

ԳԱՂԱԲԱԿԱՆ ԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ • 1938

ՅԵ. ՎԱՐԳԱ

338(2)

4-29

ՍՏՈՒԳՎԱԾ Բ 1961 թ.

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀԸ
ՆՈՐ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՇԵՄՔԻՆ

7683

Պ Ե Տ Հ Ր Ա Տ
ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ • 1938

А $\frac{\pi}{11200}$

Е. ВАРГА

**КАПИТАЛИСТИЧЕСКИЙ МИР
НА ПОРОГЕ НОВОГО КРИЗИСА**

Армгиз—Издательство полит. литературы
Ереван, 1938

1938 թ. սկզբներին կապիտալիստական աշխարհը դեմ-
հանդիման կանգնեց տնտեսական նոր ճգնաժամի առջև:
Կապիտալիստական ամենից հարուստ ու հզորագույն յերկ-
րում—ՍՄՆ-ում—ճգնաժամն արդեն պայթել է և ընդամին՝
պայթել է անսովոր ուժեղութեամբ. մյուս յերկրներում նա
հասունանում է այժմ:

Մեզ համար տնտեսական այս նոր ճգնաժամն անսպա-
սելի բան չի հանդիսանում: Վերջին հարյուրամյակի պատ-
մությունը ցույց է տալիս, վոր գերաբարձրութեան ճղ-
նաժամերը կապիտալիզմի որով կանոնավոր կերպով կըր-
կընվում են վորոշ ժամանակամիջոցների ընթացքում:
Սկզբներում ճգնաժամերը լինում էին այն ժամանակ կա-
պիտալիստներն լիովին զարգացած միակ յերկրում—Անգ-
լիայում: Այդպիսիներն են 1825 և 1836 թ. թ. ճգնաժամե-
րը¹: Յեւ միայն սկսած 1847 թվականից է, վոր կարելի յե-
լտուել համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամերի մասին:

1 «Միայն սկսած այն ժամանակից, յերբ մեխանիկական ար-
դյունաբերութեան այնքան խոր արժատներ արձակեց, վոր նա
սկսեց դերիշխող աղղեցութուն դործել աղղային արդյունաբե-
րութեան վրա, յերբ նրա շնորհիւ՝ արտաքին առևտուրը սկսեց
գերակշռել ներքին առևտրին, յերբ համաշխարհային շուկան իր
համար վիթխարի ասպարեզներ բաց արեց Ամերիկայում, Ասիա-
յում, Ավստրալիայում, յերբ, վերջապես, իրար հետ մրցութեան
մտած արդյունաբերական աղղերը բավականաչափ բաղաձայնակ դար-
ձան,—միայն սկսած այն ժամանակից հանդես յեկան դարձյալ ու
դարձյալ կրկնվող այն բոլոր ցեղերը, վորոնց հաջորդական ֆա-
զերն ընդգրկում են տարիներ, և վորոնք ամեն անգամ տանում են
դեպի համընդհանուր ճգնաժամը, վորն ավարտում է մի ցեղի և
սկզբնավորում է նորը» (Մարքս, Կապիտալ, հ. I, էջ 540—541, Համ.
Կ(Բ)Կ ԿԿ ԿԶԼՀ Բարատ, 1936 թ.):

Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամերը¹ տեղի յեն ունեցել հետևյալ թվականներին. 1847, 1857, 1866, 1873, 1882, 1890, 1900, 1907, 1920, 1929: Այսպիսով, համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամերը կրկնվում են յուրաքանչյուր 7—10 տարին անց. միայն 1907 և 1920 թ. թ. ճգնաժամերի միջև կա 13 տարվա ժամանակամիջոց: Համաշխարհային պատերազմն ընդհատեց կապիտալիստական արտադրության ցիկլային ընթացքը: 1914 թ. արդեն զբաղվում եր ճգնաժամի մոտեցումը: Սակայն նա այն ժամանակ չպայթեց: Համաշխարհային պատերազմի ստեղծած վեթխարի ավելադիր պահանջմունքը զանազան ապրանքների վերաբերմամբ՝ արտադրության նվազման հետ միասին, մի նվազում, վոր հետևանք եր պատերազմի համար միլիոնավոր բանվորներին զորակոչի յենթարկելուն, հնարավորություն չտվեց դերարտադրության ճգնաժամի արտահայտմանը և նույնիսկ առաջացրեց ապրանքների պակասություն: Միայն պատերազմը վերջնապես հետո արտադրության կապիտալիստական յեղանակի ցիկլային ընթացքը վերսկսվեց: Յեւ, քանի վոր կապիտալիզմի զարգացմամբ ցիկլի տևողությունը, այսինքն՝ յերկու տնտեսական ճրգնաժամերի միջև յեղած ժամանակամիջոցը ցուցարբերում ե կրճատման տենդենց (այս յերեույթի պատճառների մասին մենք խոսելու յենք ստորև), ապա նոր ճգնաժամի ծագումը կարելի յեր նախատեսել:

Պարբերաբար կրկնվող տնտեսական ճգնաժամերը՝ դա կապիտալիզմի յերկրներէ աշխատավորների համար սոսկալի մի աղետ ե: Տասնյակ միլիոններով բանվորներ ու ծառայողներ մնում են առանց մի կտոր հացի: Միլիոնավոր մանր գյուղացիներ, արհեստավորներ և մանր առևտրա-

1 Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամ տեսլով մենք հասկանում ենք, դերարտադրության ճգնաժամերի զուգադիպումն ըստ ժամանակի, տվյալ ժամանակում վնասողական կապիտալիստական յերկրներում: Վորքան վոր ճգնաժամերն առանձին յերկրներում յերբեք միաժամանակ չեն սկսվում, վերը բերվող տվյալներով համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամեր վորոշ տարիներին վերաբերելը վորոշ չափով հանդիսանում ե կամայական:

կաններ, մանր ու միջակ կապիտալիստների ամբողջ շերտեր քայքայվում են: Ճգնաժամեր չգիտե միայն մի յերկիր—մեր հայրենիքը, Խորհրդային Միությունը: Անճգնաժամ զարգացումը սոցիալիզմի՝ կապիտալիզմի հանդեպ ունեցած առավելության ամենացայտուն ցուցանիշն է: Կապիտալիստական յերկրներում ել լինում են տարիներ, յերբ արտադրության ծավալը 10-15%-ով է աճում: Բայց այդ շատ կարճ է տևում: Անխուսափելի ճգնաժամը արտադրությունը նորից շատ տարիներով հետ է չալրտում: Խորհրդային Միության մեջ արտադրության վերելքը անընդհատ է: Հենց վերելքի այս անընդհատությունն է, և վոչ միայն նրա զարգացման բարձր տեմպը, վոր և հանդիսանում է Խորհրդային տնտեսության վճռողական տարրերությունը կապիտալիստականից:

Զարմանալի չէ, վոր բուրժուական «գիտությունը» ձգտում է քողարկել աշխատավոր մասսաների առջև սոցիալիզմի ունեցած այս առավելությունը կապիտալիզմի վերաբերմամբ: Նա Խորհրդային Միության մեջ ճգնաժամերի բացակայությունը բացատրում է վոչ թե սոցիալիզմի նոր սիստեմի եյությամբ ու առավելություններով, այլ տևտեսության պլանային բնույթով: Կապիտալիզմի որով ել—ասում են բուրժուական գիտնականները—կարելի կլիներ խուսափել ճգնաժամերից. բավական է միայն մտցնել պլանային տնտեսություն: Ահա թե ինչով են բացատրվում վերջին տասնամյակում՝ տնտեսական պլանավորման վերաբերյալ բուրժուական գրականության բուռն աճումը և բաղմաթիվ «տնտեսական պլանների» ծագումը (դե Մանի՝ «Աշխատանքների պլանը», ռուզվելտյան «Նիքա»-ն կամ «Արդյունաբերության վերականգնման ազգային ադմինիստրացիան», Գյորինգի՝ «Հորսամյա պլանը» և այլն):

Ուստի և, նախքան նոր ճգնաժամի մասին խոսելը, մենք անհրաժեշտ ենք համարում ցույց տալ, թե ինչու կապիտալիզմի ժամանակ ճգնաժամերն անխուսափելի յեն, և թե ինչու տնտեսական պլանավորման բնադավառից վերցրած վոչ մի եքսպերիմենտ այստեղ վոչինչ չի կարող փոխել: Ինքնըստինքյան հասկանալի յե, վոր այս աշխատու-

Թյան սահմանափակ ծավալի պատճառով մենք կարող կլինենք կանգ առնել միայն ամենակարևոր մոմենտների վրա:

ԻՆՉՈՒՐ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ՈՐՈՎ ԱՆԽՈՒՍԱՓԵԼԻ ՅԵՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԵՐԸ

Վորպեսզի բավարար կերպով պատասխանենք այս հարցին, անհրաժեշտ է անալիզի յենթարկել կապիտալիստական հասարակակարգի այն կարևորագույն առանձնահատկութիւնները, վորոնք տարբերում են նրան ինչպես արտադրության նրան նախորդող յեղանակից, այնպես և սոցիալիզմից:

Աղքատութիւնն ապրանքների աւատության հետևանքով—ահա կապիտալիստական հասարակակարգի առանձնահատկութիւնը: Առաջվա հասարակական ֆորմացիաները դիտելին աղքատութիւն՝ բարիքների պակասության պատճառով: Տարերային աղետները—յերաշտը, մորեխի արշավանքը, հեղեղները—սով ու մասսայական մահացում եյին առաջ բերում: Բայց կապիտալիզմից առաջ բարիքների լիությունը յերբեք դժբախտություն չէր հանդիսանում մարդկության համար: Այդ բանը յերբեք չի կարող լինել նաև սոցիալիզմի ժամանակ:

Արտադրության կապիտալիստական յեղանակի այն կարևորագույն առանձնահատկութիւնները, վոր հնարավոր և անխուսափելի յեն դարձնում գերարտադրության ճգնաժամերը, կայանում են հետևյալում.

ա) Կապիտալիզմը, ինչպես և նախորդող բոլոր հասարակական ֆորմացիաները, բացառությամբ նախնադարյան կոմունիզմի՝ իրենից ներկայացնում է շահագործման վրա հիմնված դասակարգային հասարակութիւն: Կապիտալիզմի որով արտադրության միջոցները կազմում են բուրժուազիայի, կապիտալի մասնավոր սեփականութիւնը: Այնմիջակայն արտադրողներին—պրօլետարներին—հսկայական մասսան, ճիշտ է, աղատ է, բայց վոչ մի սեփականութիւն չունի և կարող է գոյութիւն ունենալ իր բանվորական ուժը վաճառելով միայն: Կապիտալիզմը տարբերվում է

տնտեսութեան ստրկատիրական սիստեմից, վորի որով արտադրութեան միջոցները և բանվորական ուժը կազմում են ստրկատերերի մասնավոր սեփականութիւնը. նա տարբերվում է ֆեոդալիզմից, վորի որով հիմնական արտադրողական ուժը—ճորտները—թեև ամրացված է հողին, բայց աշխատում է արտադրութեան իր սեփական միջոցների ոգնութեամբ և իր աշխատանքի արդեւունքների մի մասը (նաւորալ ձեռք) հանձնում է կալվածատիրոջը:

բ) Կապիտալիզմի որով բոլոր բարիքները և անգամ մարդկանց միջև յեղած տնտեսական հարաբերութիւնները ապրանքային ձև են ընդունում: Ամեն ինչ արտադրվում է «չուկայի» համար: Բոլոր պրոդուկտները պետք է վաճառվեն («իրացվեն») շուկայում: Բոլոր պրոդուկտները շուկայում պետք է անցնեն ապրանքային ձևից փողային ձևի վերածվելու պրոցեսը: Մարդու բանվորական ուժը, ինքը բանվորը, ապրանք է դառնում. նրա տարբերութիւնը մնացած բոլոր ապրանքներից կայանում է, ինչպէս Մարքսն է ասում, նրանում, վոր նա ինքն է հարկադրված լինում իր կաշին շուկա տանելու:

գ) Կապիտալիստական արտադրութեան նպատակը—ի տարբերութիւն սոցիալիստականից—հանդիսանում է վոչ թե մարդկային պահանջմունքների ըստ հնարավորութեան ավելի լիակատար բավարարումը, այլ արժեքի անումը, հալկելը արժեքի յուրացումը, չահույթը: Վորքան էլ մեծ լինի պրոդուկտների պահանջմունքը, միևնույն է—կապիտալիստը կազնեցնում է արտադրութիւնը, յետեւ այդ արտադրութիւնը նրան չահույթ չի տալիս: Սրանով է տարբերվում արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակը նախորդող բոլոր դասակարգային հասարակութիւններից, վորոնցում արտադրութիւնը առաջին հերթին նպատակ է ունեցել բավարարել իշխող դասակարգերի պահանջմունքները¹:

1 Վորոչ սահմանափակ ապրանքաշրջանառութիւն տեղի ունի նաև նախակապիտալիստական հասարակական ֆորմացիաներում: Այնտեղ էլ դրութիւն ունի շուկա, վորտեղ պրոդուկտների ավելցուկը, վորը դեբաղանցում է նրանց արտադրողի սեփական պահանջմունքներից, վոր-

Կապիտալիստական հասարակակարգի այս առանձնա-
հատկութիւններն անխզելիորեն կապւած են միմյանց
հետ: Այս առանձնահատկութիւնների անալիզը ցույց է
տալիս, Վոր կապիտալիստական հասարակակարգն իր մեջ
բազմաթիւ ներքին հակասութիւններ է պարունակում:
Կապիտալիզմի հիմնական այն հակասութիւնը, Վորից բըղ-
խում են բոլոր միջոցները, արտադրութեան հասարակական
բնույթի և յուրացման մասնավոր բնույթի միջև յեղած
հակասութիւնն է: Սա նշանակում է, Վոր կապիտալիզմի
ժամանակ արտադրութիւնը հասարակական բնույթ է
կրում:

«Արտադրութեան սահմանափակ միջոցները վերածելով
արդի հսկայական արտադրողական ուժերի՝ բուրժուազիան
չէր կարող դրա հետ մեկտեղ չդարձնել նրանց մասնավորից
հասարակական արտադրամիջոցների, Վորոնք գործողու-
թեան մեջ են դրւում շատ մարդկանց ջանքերով միայն:
Ինքնաշարժ ճախարակի, ձեռնաշխատ մանածագործական
դադեյահի, դարձի մուրձի փոխարեն հանդես յեկան մա-
նող մեքենաներ, մեխանիկական մանածագործական դադ-
եյահը, շողջարժ մուրձը, փոքրիկ արհեստանոցների փո-
խարեն՝ հսկայական գործարաններ, Վորոնք կարիք ունեն
հարյուրավոր ու հազարավոր բանվորների միացյալ աշխա-
տանքի: Արտադրութեան միջոցների նման՝ արտադրու-
թիւնը ինքն էլ վերածւեց անջատ-անջատ միավորների
ջանքերի շարքից հասարակական գործողութիւնների շար-
քի, իսկ պրոդուկտներն առանձին անձի արդասիւքից վե-
րածւեցին ամբողջ հասարակութեան արդասիւքի: Այժմ
Փարիկաներից ու գործարաններից դուրս յեկող մանւածե-
ները, գործվածքները, մետաղե ապրանքներն իրենցից ներ-
կայացնում են բազմաթիւ բանվորների աշխատանքի ար-

խանակում է այլ պրոդուկտներէ հետ: Բայց միայն կապիտալիզմի ո-
րով է, Վոր աշխատանքի բոլոր պրոդուկտները և բուն իսկ բանվորա-
կան ուժը ստանում են ապրանքային ձև: Միայն կապիտալիզմի որով է,
Վոր «չուկան» դառնում է տնտեսական կյանքի «կանոնավորիչը», Վորի
միջոցով պետք է սնցնեն բոլոր պրոդուկտները, նախքան իրենց սպա-
ռողներին հասնելը:

դժուներ—բանվորներին, վորոնք հերթով կիրառել են այդ ապրանքների նկատմամբ իրենց ջանքերը՝ նախքան նրանց վերջնական ձև տալը: Վոչ վոք առանձին վերցրած՝ չի կարող ասել նրանց մասին. «սա յես եմ պատրաստել, սա իմ պրոդուկտն է»¹:

Բայց պրոդուկտներն արտադրվում են վոչ քե հասարակության համար. արտադրության անմիջական նպատակը վոչ թե հասարակության պահանջմունքների բավարարումն է, այլ շահույթի յուրացումը: Կապիտալիզմի հիմնական հակասությունը, հակասությունն արտադրության հասարակական բնույթի և յուրացման մասնավոր բնույթի միջև—ահա դերարտադրության պարբերական ճգնաժամների անխուսափելիության հիմունքը, հիմնական պատճառը:

Բայց մատնանշված հակասությունը հանդիսանում է բոլոր ճգնաժամերի միայն ընդհանուր հիմնական պատճառը, և վոչ թե առանձին ճգնաժամերի անմիջական, կոնկրետ պատճառը: Հասարակական արտադրության ու կապիտալիստական յուրացման միջև յեղած հիմնական հակասությունը՝ դա պերմանենտ հակասություն է, վորը մշտապես գոյություն ունի. յեթե նա լիներ ճգնաժամի անմիջական պատճառը, ապա և ճգնաժամն ել կլիներ պերմանենտ: Այնուամենայնիվ պերմանենտ ճգնաժամեր չեն լինում. այս բանը Մարքսն արդեն վաղուց հաստատել է: Կապիտալիստական արտադրությունը ցրկվերով է շարժվում, ամեն մի ցրկը մի բանի Փազ ունի: Ճգնաժամին, կապիտալիզմի բոլոր հակասությունների այս սուր պայթմանը, հաջորդում է «հանգստի վիճակը՝ անցկացրած ճգնաժամից հետո»—ինչպես Մարքսն է արտահայտվում, կամ դեպրեսիայի Փազը. ապա՝ աշխուժացումը, վերելքը և, վերջապես, ծաղկումը, վորն անխուսափելիորեն տանում է դեպի նոր ճգնաժամը: Վորպեսզի ցույց տանք ճգնաժամերի անխուսափելիությունը, պետք է բացատրել, թե ինչու վերելքի Փազերը չեն կարող մշտապես շարունակվել, թե ինչու նրանք անխուսափելիորեն տանում են դեպի նոր ճգնաժամեր ա-

1 Ենգելս, Անտի-Դյուրինգ, էջ 192—193, Համհ(ր)ի Կի Կուսհրատ, 1934 թ.:

առջանալը: Այս բանը կարելի չե բացատրել տարբեր յեղանակներով, բայց ամենից պարզ կլինի յեղևել կապիտալիստական շուկայի անալիզից: Այս ճանապարհը մեզ մատնանշում է Մարքսն ինքը: Նա գրում է.

«Այն փաստը, Վոր ապրանքային արտադրությունը հանդիսանում է կապիտալիստական արտադրության ընդհանուր ձևը... ստեղծում է վորոշ, արտադրության ընդհանրակից հատուկ, փոխանակության նորմալ պայմաններ, հետևարար, ինչպես պարզ, այնպես և ընդլայնված մասշտաբով վերարտադրության նորմալ ընթացքի պայմաններ,—պայմաններ, վորոնք վերածվում են վերարտադրության աննորմալ ընթացքի նույնքան բազմաթիվ պայմանների, ճգնաժամների նույնքան բազմաթիվ հնարավորությունների, վորովհետև հավասարակշռությունն ինքն իսկ — այդ արտադրության տարեբայությունն կազմավորված կարգում—հանդիսանում է պատահականություն»¹:

ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՇՈՒԿԱՆ ՅԵՎ ՀԳՆԱԺԱՄԵՐԸ

Բուրժուական տնտեսագետները ճգնաժամի պրոբլեմը հասկանալու կատարյալ անընդունակություն են յերևան բերում: «Շուկան» նրանց համար մի ինչ-վոր խորհրդավոր, քմահաճ բան է: Յերբեմն նա սահուն կերպով կլանում է ապրանքները և անգամ չի կարողանում կշտանալ նրանցով, բայց հանկարծ, առանց դրա համար վորեն հիմք ունենալու, նա անհնադանդում է, հրաժարվում է այն ապրանքներից, վոր տակալին յերեկ էր միայն, վոր այնքան ազահույթյամբ ձգտում էր ձեռք բերել: Բոլոր ապրանքները մեկեն դադարում են պահանջարկ գտնելուց. բռնկվում է ճգնաժամը: Պարզ է, վոր շուկայի պրոբլեմը և ճգնաժամերի պրոբլեմն ըստ էության նույնական են:

Կապիտալիստական շուկան մնում է «զաղտնիքներով» լեցուն մինչև այն ժամանակ, քանի մենք նրան կենսենք մեկուսացած կապիտալիստական արտադրությունից՝ մի

¹ Մարքս, Կապիտալ, հ. II, էջ 430, Համպ(ը)կ ԿԿ Կուսհրատ, 1936 թ.: Ընդգծումը մերն է: Յն. Վ.:

տեղ կիտելով բոլոր ապրանքները առանց տարբերության: Իսկ յեթե վարվենք այնպես, ինչպես այդ առաջին անգամ արեց Մարքսը, և տարբերենք ապրանքները՝ համապատասխան արտադրության պրոցեսում և արժեքի աճման պրոցեսում նրանց ունեցած դերի, յեթե մեզ համար պարզենք, վոր նրանց վորպես թե անիմատ շարժումը չուկայում վորոշվում և դասակարգային հարաբերություններով, ապա կապիտալիստական արտադրության ցիկլային ընթացքը հասկանալի կդառնա: Կաշխատենք ըստ հնարավորին ավելի պարզ կերպով շարադրել այս մեխանիզմը: Ըստվորում, հետևելով Մարքսի ուղինակին, մենք յենթադրում ենք,

ա) վոր շուկան զուտ կապիտալիստական և, այսինքն՝ վոր հասարակությունը բաղկացած և յերկու դասակարգից— բուրժուազիայից ու պրոլետարիատից. վոր կապիտալիստական տարրերին (գյուղացիներին, արհեստավորներին) մենք սովյալ դեպքում մի կողմն ենք նետում,

բ) վոր գոյություն ունի միասնական կապիտալիստական համաշխարհային շուկա. այսպիսով, մենք մի կողմն ենք թողնում աշխարհի բաժանումը առանձին պետությունների, առանձին «աղգային» շուկաների, մի կողմն ենք նետում ներքին ու արտաքին շուկաների միջև յեղած տարբերությունը:

Այժմ փորձենք վերցնել ապրանքների այն ամբողջ մասսան, վորը պետք և «խրացվի» շուկայում, այսինքն՝ պետք և վաճառվի այնպիսի դներով, վորոնք ապահովում են առևտրային միջին շահույթը, և այդ շահույթը բաժանենք մասերի:

Յեթե քննելու լինենք ապրանքները նրանց ունեցած ապառուղական արժեքի տեսակետից, ապա նրանք բաժանվում են արտադրության միջոցների, վորոնք ծառայում են հետագա արտադրության համար՝ մեքենաները, հումքը

1 Մի տարում արտադրվող ապրանքային մասսայի շարժումը հասարակության դասակարգային բաժանման հիմունքով բացատրելու առաջին, ճիշտ և, դեռ շատ պրիմիտիվ փորձը XVIII դարում արել և Մարքսի կողմից բարձր դնահատվող ֆիզիոկրատ Կենեն իր՝ «Tableau économique»-ում:

և այլն, և սպառման միջոցների, վորոնք ծառայում են հասարակության անմիջական սպառման համար՝ կենսամթերքները, հաղուստեղներ, կահույքը և այլն: Արտադրության միջոցները չեն կարող ուտվել. սպառման միջոցների ողնությամբ չի կարելի նոր ապրանքներ արտադրել¹: Արտադրության միջոցների և սպառման միջոցների բաժանումը բացարձակապես անհրաժեշտ է կապիտալիստական արտադրության ցիկլային ընթացքը հասկանալու համար: (Սպառման միջոցների մեջ կան ապրանքներ, վոր միայն կապիտալիստներն են գնում, — դա ամեն տեսակի պերճանքի առարկաներն են և այլ ապրանքները, վոր սպառում է նաև պրոլետարիատը: Սակայն, այս տարբերությունը մենք տվյալ դեպքում մի կողմն ենք թողնում):

Ասվածից հետևում է, վոր զանազան դասակարգերի մարդիկ տարբեր ապրանքներ են գնում: Արտադրության միջոցները գնողները միայն կապիտալիստներն են: Կենսամթերքները գնում են թե՛ կապիտալիստները և թե՛ բանվորները:

Այժմ ձգնաժամերի պրոբլեմի համար ծագում է մի այսպիսի վճռողական հարց. յուրաքանչյուր տեսակի վո՞րքան ապրանքներ է կլանում շուկան: Կամ ավելի կոնկրետ. վո՞րքան արտադրության միջոցներ են գնում կապիտալիստները: Վո՞րքան սպառման միջոցներ են գնում կապիտալիստներն ու բանվորները՝ միասին վերցրած:

Այս հարցի պատասխանը, հարկավ, կարող է տրվել վոչ թե կոնկրետ թվերի ձևով, այլ կապիտալիստական հասարակության յեկամտի բաշխման անալիզի ձևով միայն՝ արտադրության հիման վրա:

Ըստփորում՝ պետք է յելնել այն բանից, վոր արտադրության բոլոր միջոցները կազմում են բուրժուազիայի

¹ Ապրանքներից վոմանք կարող են ծառայել թե՛ վորպես արտադրության միջոց և թե՛ վորպես սպառման միջոց. այսպես, յեզը իրենից ներկայացնում է արտադրության միջոց, քանի նա դյուղատնտեսական աշխատանք է կատարում: Բայց յերբ նրան մորթում են, նրա միսը ծառայում է սպառման նպատակներ: Սակայն, նմանորինակ դեպքերը վոչ մի չափով չեն փոխում մատնանշված բաժանումը:

սեփականութիւնը. պրոլետարները սեփականութիւն չունեն, չունեն յեկամտի սեփական աղբյուրներ: Նրանք վաճառում են իրենց բանվորական ուժը և յեկամուտ են ստանում բացառապէս բուրժուազիայից աշխատավարձի ձևով. քստվորում՝ բանվորները բացի իրենց բանվորական ուժի արժեքից (այդ արժեքը մենք այստեղ յենթադրում ենք հավասար նրանց աշխատավարձին) պէտք է արտադրեն նաև հալելլալ արժեք: Յեթե դա չլիներ, կապիտալը յերբեք աշխատանք չեր տա բանվորներին: Հալելլալ արժեքը, վոր արտադրում են բանվորները, բայց իրեն է յուրացնում կապիտալը, մենք նշանակում ենք, ինչպէս Մարքսի մոտ և, m տառով:

Կապիտալի այն մասը, վորը ծախսվում է բանվորական ուժ գնելու վրա, կոչվում է փոփոխական կապիտալ և, ինչպէս հայտնի յե, մարքսիստական քաղաքատնտեսութիւն մեջ նշանակվում է v տառով: Ամբողջ մնացած կապիտալը, վորը բաղկացած է արտադրութիւն միջոցներից, հումքից, այտորաստի ապրանքներից և այլն, կոչվում է հաստատուն կապիտալ և նշանակվում է c տառով: Հաստատուն կապիտալն իր հերթին բաժանվում է նաև հիմնական ու շրջանառու կապիտալների: Մեքենաները, սարքավորումը, դործիքները, շենքերը—դա հիմնական կապիտալ է. նա արտադրական պրոցեսում դործում է միջանի ժամանակաշրջանի ընթացքում և իր արժեքը փոխանցում է նրա միջոցով արտադրվող ապրանքներին միայն այն չափով, ինչ չափով նա մաշվում է: Հումքը, վառելանյութը և այլն՝ իրենցից ներկայացնում են շրջանառու կապիտալ. նա դառնում է նոր ապրանք, ինչպէս, որինակ, բամբակը մանելու ժամանակ, կամ ընդհանրապէս չքանում է, ինչպէս ածուխը: Թե այս և թե մյուս դեպքում շրջանառու կապիտալն ամբողջութիւնամբ իր արժեքը փոխանցում է արտադրվող նոր ապրանքի մեջ:

Համապատասխան արտադրութիւն միջոցների և սպառման միջոցների միջև յեղած այս տարբերմանը՝ կապիտալիստական արտադրութիւնը բաժանվում է յերկու խոշոր ստորաբաժանումների՝ ստորաբաժանում I — արտադրու-

թյան միջոցների արտադրություն և ստորաբաժանում II—սպառման միջոցների արտադրություն: Մրանք մարքսիստական քաղաքականության անխլելի տարրերն են, վորոնք միանգամայն անհրաժեշտ են կապիտալիստական վերարտադրության պրոցեսը հասկանալու, կապիտալիստական շուկայի տարրողությունը հասկանալու համար:

Արտադրական ժամանակաշրջանի, ասենք՝ մի տարվա սկզբում պատկերը հետևյալն է. ինչպես I ստորաբաժանման կապիտալիստները, այնպես և II ստորաբաժանման կապիտալիստները (սրանք և մյուսները միասին ներկայացնում են ամբողջ հասարակական կապիտալը) իրենց կապիտալի մի մասը զետեղեցին դործարանային շենքերի, մեքենաների մեջ. կապիտալի մի մասով նրանք դնում են հումք և ոժանդակ նյութեր. մյուս մասով նրանք դնում են բանվորական ուժ: Այնուհետև սկսվում է արտադրության պրոցեսը: Յեթե մի կողմը թողնենք հիմնական կապիտալի արժեքը, վորքան վոր այդ արժեքը պահպանվում է ապագայի համար ել, ապա յուրաքանչյուր ստորաբաժանման կողմից ել տարվա ընթացքում արտադրվող ապրանքների արժեքը կարտահայտվի հետևյալ ձևով.

$$\begin{array}{lcl} \text{Ստորաբաժանում I. } c_1 & (\text{ոգտադործված մասում}) & +v_1+m_1 \\ \text{Ստորաբաժանում II. } c_2 & \text{»} & \text{»} +v_2+m_2 \end{array}$$

Այս ֆորմուլաներից յուրաքանչյուրը իրենից ներկայացնում է բացարձակ չափեր ունեցող վորոշ դումար, վորը տվյալ դեպքում միեկնույն է, թե ինչ կլինի՝ միլիարդ դոլլար, մարկ կամ ուրլի: Կարևորն այն է, վոր բոլոր այս ապրանքները, վոր կազմում են առանձին կապիտալիստների սեփականությունը և արտադրվում են «անալլանային» կերպով, անարխիկորեն՝ պետք է իրենց համար գնորդներ դառնեն շուկայում: Միայն այն ժամանակ, յերբ բոլոր ապրանքներն իրենց համար գնորդներ կդառնեն, կապիտալիստական արտադրության նպատակը—արտադրության պրոցեսում ստեղծված հավելյալ արժեքի իրացումը, փողի ձևով—իրագործված է: Մենք արդեն գիտենք, վոր այս բանը վոչ միշտ է լինում: Ծաղկման ժամանակաշրջան—

ներում «չուկան» ավելի մեծ քանակությամբ ապրանքներ ե պահանջում, քան արտադրությունը կարողանում ե տալ: Ընդհակառակը, ճգնաժամի ժամանակ ըստը ապրանքները միանգամից դադարում են վաճառահանությունից:

Իսկ ի՞նչն ե կապիտալիստական արտադրության ցիկլային ընթացքի պատճառը: Ինչո՞ւ յեն ճգնաժամեր տեղի ունենում:

Բուրժուական քաղաքատնտեսությունը ահա արդեն հարյուր տարի յե, ինչ ապարդյուն փորոնում ե այդ հարցի պատասխանը: Բուրժուական տնտեսագետները սովորաբար այսպես են դատում.

Յերբ ապրանք ե արտադրվում, ապա միաժամանակ արտադրվում ե նաե գնողունակություն, արտադրվում ե յեկամուտը՝ անհրաժեշտ այն բանի համար, վոր կարելի լինի այդ ապրանքը գնել: Ապրանքի գինը, այդ տնտեսագետների կարծիքով, կազմվում ե հումքի, մեքենաների մաշվելու գնից, աշխատավարձից ու կապիտալիստների շահույթից: Հումքի գինը վճարում ե կապիտալիստը: Այն, ինչ նա յե վճարում հումքի համար, կաղմում ե այլ անձերի յեկամուտը: Աշխատավարձը, վորը կապիտալիստն ե վճարում, կաղմում ե բանվորների ու ծառայողների գնողունակությունը—յեկամուտը: Շահույթը՝ դա կապիտալիստների սեփական յեկամուտն ե (մեքենաների մաշվածքի արժեքը գնում ե նրանց ամորտիզացիայի վրա): Այսպիսով, կապիտալիստական հասարակության գնողունակությունը,—ծողովրդական յեկամուտը,—պետք ե հավասար լինի տարվա ընթացքում արտադրվող նոր ապրանքների ամբողջ գնին: Ուստի ե՝ չի կարող պատահել, վոր ապրանքներն իրենց համար գնորդներ չգտնեն: Ընդհանուր գերարտադրությունը անհնարին ե: Ճգնաժամերի պատճառը կայանում ե վաչ քե կապիտալիզմի եյալքյան մեջ, այլ «պատահական» հանգամանքների մեջ. միքանի ապրանքներ չափազանց շատ են արտադրված, մյուսները՝ չափազանց քիչ. տեղի յե ունեցել «անզուսպ սպեկուլացիա» ե այլն: Ճգնաժամերից կարելի յե իռսափել կապիտալիստական պլանային տնտեսության միջոցով...

Ինչո՞ւմն է նմանորինակ դատողությունների անհեթե-
թությունը: Նրանում, վոր նրանք նկատի յեն առնում ար-
տադրվող ապրանքների արժեքը միայն, և վոչ թե նրանց
նատուրալ ձևը. վոր նրանք հաշվի են առնում գնողունա-
կության ամբողջ գումարը, և վոչ դասակարգային հարա-
մը: Կապիտալիստական հասարակության գնողունակու-
թյունը իրոք վոր հավասար է $c + v + m$. Նա իրոք վոր
հավասար է յուրաքանչյուր տարի արտադրվող ապրանքների
արժեքի գումարին: Բայց այս ընդհանուր ճշմարտությունը
շատ քիչ է ոգնում չուկայի պրոբլեմի լուծմանը: Վճռողա-
կանը վոչ թե հասարակության գնողունակությունն է, այլ
նրա «սպառողունակությունը» («потребительная способ-
ность»):

Հասարակության սպառողունակություն ասելով Մարք-
սը հասկանում է գնողունակության այն մասը, վորը բան-
վորներն ու կապիտալիստները կարող են ծախսել սպառման
միջոցների վրա, II ստորաբաժանման ապրանքների վրա:
Այդ է վերջին հաշվով վորոշում չուկայի տարողու-
թյունը ապրանքների բոլոր տեսակների վերաբերմամբ. չե՛
վոր կապիտալիստները արտադրության միջոցներ են ձեռք
բերում միայն նրա համար, վորպեսզի նրանց ոգնությամբ
արտադրեն սպառման միջոցներ¹: Վոչ մի կապիտալիստ
չի սկսի կառուցել հրահալոց (доменная печь) նրա համար,
վորպեսզի հրծվի նրանից հոսող չուգունի տեսարանով՝
նման այն բանին, յերբ նա դոհարներ է գնում, վորպեսզի

1 Մարքսն այսպես է նյարդարանում. «Կատարվում է անընդհատ շըր-
ջանառություն հաստատուն կապիտալի և հաստատուն կապիտալի միջև
(մինչև իսկ մի կողմ թողնելով կուտակման արագացումը), վորը առաջին
սահին անկախ է անձնական սպառումից այն իմաստով, վոր նա յերեք
նրա մեջ չի մտնում, բայց վորը վերջին հաշվով սահմանափակված է
անձնական սպառումով, վորովհետև հաստատուն կապիտալի արտա-
դրությունը, յերբեք չի կատարվում նրա իսկ համար. բայց կատարվում
է միայն այն պատճառով, վոր նա ավելի շատ սպառվում է արտա-
դրության այն ճյուղերում, վորոնց պրոդուկտները մտնում են անձնա-
կամ սպառման մեջ»: (Մարքս, Կապիտալ, հ. III, էջ 274, Համկ(ր)Կ ԿԿ
Կուսհրատ, 1936 թ.):

Հիանա նրանց փայլով: Ահա թե ինչու արտադրութեան միջոցների վաճառահանութիւնը վերջին հաշիւով օգտաւնափակւած է սպառման միջոցների վաճառահանութեամբ: Յետեւ սպառման միջոցները չեն դառնում գնորդներ, ապա վոչ մի կապիտալիստ չի սկսի գնել արտադրութեան միջոցներ սպառման նոր միջոցներ արտադրելու համար:

Վարքան և մեծ կապիտալիստական հասարակութեան սպառողունակութիւնը:

Սպառողունակութիւնը վորոշւում է բանւորների և կապիտալիստների յեկամուտով. նա հալխսար է աշխատակարձ՝ v -ի ամբողջ գումարին և հալխյալ արժեք՝ m -ի ամբողջ գումարին: Կապիտալիստական հասարակութիւնը կարող եր տարեկան $v + m$ ծախսել սպառման միջոցներ ձեռք բերելու համար:

Այո, նա կարող եր այդ ծախսել, բայց փաստորեն նա այդ չի կարողանում: Կապիտալիստները չեն կարողանում սպառել իրենց կողմից յուրացվող ամբողջ հալխյալ արժեքը: Նրա մի մասը նրանք պետք է կուտակւան վերածեն: Կապիտալիստների միջև յեղած մրցութիւնը նրանց հարկադրում է շահույթի մի մասը գործադրել արտադրութեան մեթոդները բարելաւելու վրա, հիմնական կապիտալի մեջ ներդրումներ անելու վրա, նոր սարքավորում ձեռք բերելու վրա: Նա, ով այդ բանը չի անում, արտադրութեան ծախքերը գերազանցում են միջին մակարդակից, նա սնանկանում է: Հասարակութեան սպառողունակութիւնը ստանում է, հետեւաբար, այսպիսի արտահայտութիւն.

$$v + (m - a),$$

այսինքն, աշխատավարձի գումարը պլլուս հալխյալ արժեքի գումարը՝ հանած կուտակումը:

Բայց կապիտալի կուտակումը անխուսափելիորեն այն բանին է բերում, վոր v հարարերականորեն—արտադրվող ապրանքների ամբողջ արժեքի համեմատութեամբ—չարուհակ նվազում է: Վորքան կապիտալի մեծ մասն է գնում կուտակման համար, այնքան ավելի յեն կիրառվում մեքենաներ, այնքան ավելի յեն կատարելագործված այդ մեքեն-

նաները, այնքան ավելի քիչ բանւորական ժամանակ է պահանջւում ապրանքի մի միաւոր պատրաստելու համար, այնքան—հարաբերականորեն—ավելի յե դառնում հաստատուն կապիտալը և պակաս՝ փոփոխական կապիտալը: Կամ դասակարգային հարաբերակցութեան տեսակետից՝ բանւոր դասակարգի բաժինը կապիտալիստական հասարակութեան կողմից արտադրւող նոր արժեքի մեջ շարունակ նվազում է, այրուխտարիատը շարունակ ավելի յե աղքատանում: Բայց այդ նշանակում է, վոր հասարակութեան սպառողունակութունը, համեմատած արտադրութեան աճման հետ, շարունակ նվազում է: Յեւ վորովհետև վերջին հաշիւով՝ ամբողջ գնողունակութունը վորոշողը սպառողունակութունն է, այսինքն՝ սպառման միջոցների վաճառահանումը, ապա պարզ է, վոր շուկան չի կարող անսահման անհիմանաբար կերպով կլանել արտադրւող ապրանքները: Մարքսը պարզ ու հստակ ձևակերպում է այս:

Հասարակութեան սպառողական ուժը «վորոշւում է վոչ թե բացարձակ արտադրողական ուժով և վոչ էլ բացարձակ սպառողունակութեամբ,—գրել է Մարքսը, այլ սպառողունակութեամբ, հիմնւած բաշխման անտոգոնիստական հարաբերութեանների վրա, վորոնք հասարակութեան հսկայական մատանների սպառումը իջեցնում են մինիմումի, վորը փոփոխւում է միայն ավելի կամ պակաս նեղ սահմաններում: Նա այնուհետև սահմանափակւած է կուտակելու ձգտումով, կապիտալը մեծացնելու ձգտումով և ընդլայնւած մասշտաբով հաւելյալ արժեք արտադրելու ձգտումով: Այսպես և կապիտալիստական արտադրութեան որևէքը,—մի որևէք, վորը թելադրում են արտադրութեան իսկ մեթոդներում կատարւող մշտական հեղափոխութեանները, յեղած կապիտալի արժեքազրկումը մշտապես ուղեկցող այդպիսի հեղաշրջումները, համընդհանուր մրցման պայքարը, արտադրութեանը կատարելագործելու և նրա մասշտաբն ընդլայնելու անհրաժեշտութեանը՝ ի սեր սոսկ միայն պահպանման և կործանման սպառնալիքի տակ: Ուստի և, շուկան պետք է շարունակ ընդլայնվի, այնպես, վոր շուկայական հարաբերութեանների փոխադարձ կախւածու-

բյուներ և այն վորոշող պայմանները շարունակ ավելի ու ավելի ստանում են արտադրողներից կախումն չունեցող բնական որեմքի բնույթ, շարունակ ավելի ու ավելի յեն սպորդում վերահսկողութունից»¹։

Բանվոր դասակարգի աղքատացումը, մասսաների պրոլետարական դրուկթյունը—մի կողմից, ինչպես արտահայտվում է լենինը, կապիտալիստների կողմից յուրացվող հավելյալ արժեքի մի մասի վերածումը կուտակման, —մյուս կողմից՝ շարունակ ավելի յե նեղացնում կապիտալիստական հասարակության սպառողունակութունը նրա արտադրողունակության (производительная способность) համեմատությամբ և պարբերաբար առաջացնում է շուկայի մշնխուսափելի գերըցում ապրանքներով, այսինքն՝ գերարտադրության ճգնաժամեր։

Հասարակության սահմանափակ սպառողունակության և կապիտալի անսահման ընդլայնման ձգտման միջև յեղած հակասությունը, — մի հակասություն, վորն առաջանում է ամենից առաջ մասսաների պրոլետարական վիճակով, —անխուսափելիորեն պետք է տանի դեպի գերարտադրության պարբերաբար կրկնվող ճգնաժամերը։

«Բոլոր իրական ճգնաժամերի վերջին պատճառը մնում է, այնուամենայնիվ, մասսաների աղքատությունն ու ըսպուման սահմանափակ լինելը, համեմատած կապիտալիստական արտադրության տենդենցի հետ՝ դարգացնելու արտադրողական ուժերն այնպիսի ինտենսիվությամբ, կարծես թե այդ ուժերի սահմանը հանդիսանում է հասարակության միայն բացարձակ սպառողունակութունը»²։

Ահա թե ինչու վոչ մի պլանային տնտեսություն, վոչ մի կառավարական միջոցառում չեն կարող խանգարել գերարտադրության ճգնաժամերի պարբերական կրկնությունը կապիտալիզմի որով։

1 Մարքս, Կապիտալ, հ. III, էջ 220, Համկ(բ)ի ԿԿ Կուսհրատ, 1936 թ.։ Ընդգծումը մերն է։—Յե.Վ.։

2 Նույն տեղում, էջ 429։ «Բացարձակ սպառողունակություն» ասելով Մարքսը հասկանում է սպառողունակութունը կապիտալիզմի կապանքներից աղատադրված սոցիալիստական հասարակության մեջ։

Կապիտալիստական հասարակության այդ իսկ ներքին օրենքները, վրոնք անխուսափելիորեն տանում են դեպի բոլոր հակասությունների պարբերականորեն կրկնվող արտահայտումը՝ գերարտադրության ճգնաժամի ձևով, նաև վերոշում են կապիտալիստական հասարակակարգի անխուսափելի խորտակումը, նրա տապալումը պրոլետարական հեղափոխության միջոցով: Հենց այս և պատճառը, վոր բուրժուական քաղաքատնտեսությունը, այդ թվում նաև ռեֆորմիստական տեսարանները, ինչպես Կաուցկին, Հիլֆերդինգն ու Ոտտո Բաուերը¹, չեն համաձայնում ճգնաժամերի մարքսյան թեորիայի հետ: Վորովհետև այդ կնշանակեր կապիտալիզմն ընդունել վոչ թե հալիտենական, այլ պատմականորեն անցողական մի հասարակական ձև: Իսկ հենց այս բանն է, վոր չեն ուզում ընդունել կապիտալիզմի պաշտպանները: չեն ուզում, չնայած այն բանին, վոր արդեն 20 տարի յե, ինչ յերկրագնդի մեկ վեցերորդ մասում գոյութուն ունի տնտեսության սոցիալիստական սխաեմը—Սորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը:

ԻՆՁՈՒ ՅԻԿԼԵՐ, ՅԵՎ ՎՈԶ ԹԵ ՊԵՐՄԱՆԵՆՏ ՃԳՆԱԺԱՄ

Մենք տեսանք, թե ինչու ժամանակ առ ժամանակ անխուսափելի յեն ճգնաժամերը, թե ինչու շուկան պարբերաբար չափազանց զերլցված է լինում ապրանքներով: Բայց ի՞նչպես է հաղթահարվում ճգնաժամը: Ինչո՞ւ յեն ճգնաժամին դարձյալ հաջորդում դեպրեսիա, աշխուժացում, վերելք: Ճգնաժամի հաղթահարումը հետեյալ կերպ է տեղի ունենում.

1 Կաուցկին, Հիլֆերդինգը և Ոտտո Բաուերը, աղափաղելով Մարքսի ուսմանը, պնդում են, վոր իբրև թե հնարավոր է կապիտալիստական անճգնաժամ վերարտադրությունը: Սրա համար պահանջվում է միայն, վոր բոլոր ապրանքները արտադրվեն շուկայի համար ցանկալի պրոպորցիայով: Նրանք նախապես աղավաղում են Մարքսի ուսմունքն այն մասին, վոր մասսաների պրոլետարական դրությունը է կապիտալի կուտակումը անխուսափելիորեն ծնում են դիսպրոպորցիոնալություն և տանում են դեպի ճգնաժամ:

ա) բոլոր ապրանքների գները արագորեն ընկնում են, վորի շնորհիվ միևնույն իսկ փողային յեկամտով կարելի յե գնել արդեն նշանակելիորեն մեծ քանակությամբ ապրանքներ:

բ) ավելորդ ապրանքների մի մասը փչանում ե կամ վոջնացւում:

գ) II ստորարաժանման արտադրությունը այնքան ուժեղ ե կրճատւում, վոր արտադրւող ապրանքների գների գումարը ավելի պակաս ե դառնում, քան հասարակության—հավասարապես ուժեղ կրճատւած—սպառողունակությունը:

Այստեղ մի հարց ե ծագում, թե վո՞րտեղից ե վերցւում սպառողունակությունը, յեկամուտը, յեթե արտադրություն չկա:

Ինչ կապիտալիստներին ե վերաբերում, ապա, թեև նրանց յեկամուտը սաստիկ կրճատւում ե ճշնաժամի ժամանակ, թեև նրանք ել չեն կարողանում նոր կապիտալ կուտակել, բայց ընդհանրապես նրանք մնում են բավականաչափ հարուստ, վորպեսզի շարունակեն իրենց անձնակազմ սպառումը առաջիկա ծախարով: Նմանապես ե «միջին շերտերն» իրենց Ֆիքսացւած վաստակով. պետական ու կոմունալ չինովնիկները, բարձր վարձատրություն ստացող ծառայողները ե այլն, պահպանում են իրենց յեկամուտը աղ յեկամուտը պահպանում ե նաեւ աշխատանքում մնացած բանվորների ու ստորին ծառայողների մի մասը: Գործազուրկներն ունում են իրենց վորք խնայողությունները, վաճառում են իրենց տնային կահ—կարասիքը, պարտք են անում խանութպաններից, հացադործներից, վաշխառուներից: Չնայած այն բանին, վոր ճշնաժամի ժամանակ կապիտալիստական հասարակության սպառումը սաստիկ նեղանում ե, այն այնուամենայնիվ ավելի բաժր ե, քան ավելի ուժեղ աստիճանով կրճատւած արտադրությունը: Դրա շնորհիվ մինչև ճշնաժամը կուտակւած ե ճշնաժամը վրա հասնելուց հետո յեղած առաջին շրջանի պաշարները դանդաղորեն են ներծծւում (рассасываются):

Գների անկումը կանգ է առնում: Սնանկությունները դադարում են: Վրա յե հասնում «Հանդստի վիճակը անցկացրած ճգնաժամից հետո»: Ճգնաժամը փոխարինվում է դեպրեսսիայով:

Մարքսը ցիկլի ահա հենց այս ֆազն է, վոր ընդունում է իբրև յեղակետ կապիտալիստական վերարտադրության ցիկլային ընթացքն անալիզի յենթարկելիս:

Արդյոք ի՞նչ շարժիչ ուժ է, վորը տանում է դեպրեսսիայից դեպի աշխուժացում ու վերելք:

Այդ շարժիչ ուժը կապիտալի կուտակումն է հանդիսանում:

Առանձին կապիտալիստները, վոր չդիտեն կապիտալիզմի ներքին որենքները և սոսկ մակերեսորեն են դիտում «չուկան», նկատում են, վոր իրենք ավելի շատ ապրանքներ կարող կլինեյին վաճառահանել, յեթե հնարավորություն ունենային այդ ապրանքներն ավելի եժան վաճառելու: Ուստի և՛ շատ կապիտալիստներ առաջներում փողային ձևով կուտակված կապիտալը, վորն ազատված է շնորհիվ ճգնաժամի ժամանակ ապրանքաշրջանառության նեղացման, սկսում են վերածել արտադրողական կապիտալի: Սկսվում է հիմնական կապիտալի նորոգումը և ընդլայնումը—կառուցվում են նոր ձեռնարկություններ, մաշված մեքենաները փոխարինվում են նորերով, ավելի կատարելագործվածներով: Հիմնական կապիտալի նորոգումը և ընդլայնումը, արտադրողական կապիտալի կուտակումը—ահա շարժիչ այն ուժը, վոր առաջացնում է աշխուժացում ու վերելք: Այս մոմենտից է հենց, վոր սկսվում է կապիտալի իսկական մեծացումը, վորովհետև քանի դեռ կուտակված կապիտալը գոյություն ունի միայն փողի ձևով, արտադրության տեսակետից նա հանդիսանում է միայն պոտենցիալ կապիտալ: Յեվ միայն նրանից հետո, յերբ այդ փողերը ներդրվում են վորպես հաստատուն և ամենից առաջ վորպես հիմնական կապիտալ, նրանք կարող են գործել վորպես արտադրողական կապիտալ, վորպես հավելյալ արժեքի յուրացման միջոց:

Արտադրության մեջ ներդրումների աճամբ և հիմնա-

կան կապիտալի մասսայական նորոգմամբ ընդլայնվում է I ստորաբաժանման ապրանքների շուկան: Կապիտալիստները մեկը մյուսից գնում են արտադրութան միջոցներ: Լենինն այսպես է ասում այդ մասին.

«Արտադրութան (և, հետևաբար, նաև ներքին շուկայի) զարգացումը առավելապես ի հաշիվ արտադրութան միջոցների պարադոքսալ է թվում և իրենից ներկայացնում է, անկասկած, հակասութուն: Սա իսկական «արտադրութուն է արտադրութան համար»—արտադրութան ընդլայնումն է՝ առանց սպառման համապատասխան ընդլայնման: Բայց այս հակասութունը վոչ թե դուրսինային է, այլ իրական կյանքինը: Սա հենց մի այնպիսի հակասութուն է, զորը համապատասխանում է կապիտալիզմի բուն իսկ բնությանը և հասարակական տնտեսութան այդ սիստեմի մյուս հակասութուններին»¹:

Կուտակումը, արտադրութան ընդլայնումն ի հաշիվ արտադրութան միջոցների վոչ միայն նշանակում է գնողունակութան ընդլայնում, այլև իրեն նրա հետևանք հասարակութան սպառողունակութան վորոշ ժամանակավոր ընդլայնում: I ստորաբաժանման արտադրութան մեծացմամբ մեծանում է զբաղված բանվորների թիվը, մեծանում է այդ ստորաբաժանման փոփոխական կապիտալը. պրոլետարիատի սպառողունակությունն աճում է: Զբաղված բանվորների թվի մեծացմամբ աճում է—չահագործման տվյալ նորմայի անփոփոխութան պայմաններում—հավելյալ արժեքի գումարը, և, հետևաբար, նաև I ստորաբաժանման կապիտալիստների սպառողական պահանջարկը: Մյուս հետևանքն է հանդիսանում վաճառահանութան մեծացումը և արտադրութան աճումը II ստորաբաժանման մեջ, II ստորաբաժանման փոփոխական կապիտալի և հավելյալ արժեքի մեծացումը և, հետևաբար, նաև այս ստորաբաժանման բանվորների ու կապիտալիստների սպառման մեծացումը: Միևնույն այդ ժամանակ II ստորաբաժանումը ու-

¹ Լենին, Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում, Ֆեբհեբ (սուսերհե), հ. III, էջ 31, 3-րդ հրատ.

ժեղացրած տեմպերով նորոգում ե իր հիմնական կապիտալը, պատվերներ ե տալիս Ն ստորաբաժանմանը, վորի շնորհիվ արտադրությունը դարձյալ բարձրանում ե: Աշխուժացումը աճում ե ե վերածվում ծաղկման: Կապիտալիստները չեն հասկանում, թե ինչու այս ամենը պետք ե վերջանա՞նք ճշմարտով...:

Սակայն, կուտակումը—դա հակասական պրոցես ե: Քանի դեռ այդ պրոցեսը շարունակվում ե, նա առաջանում ե գնողունակության ընդլայնում, ե այս ընդլայնման շրջանակներում նաեւ մեծանում ե կապիտալիստական հասարակության սպառողունակությունը: Բայց կուտակումը միաժամանակ սրում ե, վերջին հաշվով, արտադրության անսահման աճման տենդենցի ե կապիտալիստական հասարակության սահմանափակ սպառողունակության միջև յեղած հակասությունը, վորքան վոր նա (այսինքն՝ կուտակումը) անխուսափելիորեն շարունակում ե հարաբերականորեն նվազեցնել կապիտալիստական հասարակության սպառողականությունը: Դա բոլորում ե կուտակման եյությունից: Կուտակումը նշանակում ե կապիտալի օբգանական կազմի բարձրացում, աշխատանքի արտադրողականության բարձրացում մեծ քանակությամբ մեքենաների ե, ընդամին, ավելի կատարելագործված մեքենաների կիրառման միջոցով, Վ-ի նվազումը Ը-ի հարաբերությամբ, շահույթի նորման իջնելու տենդենցը, հասարակության սպառողունակության նվազում՝ կապիտալիստական հասարակության—հենց ռեալ կուտակման հետեանքով—արագորեն աճող արտադրական ունակության հարաբերությամբ:

Այսպիսով, կուտակումը ստեղծում ե յերկու հակասական պրոցեսներ. մի կողմից՝ հասարակության գնողունակության ընդլայնում ե, վորպես այդ գնողունակության մի մաս, սպառողունակության ընդլայնում՝ նրա բացարձակ չափերով. մյուս կողմից՝ այդ կուտակումը ստեղծում ե հասարակության սպառողականության հարաբերական նվազում այդ հասարակության արտադրական ունակության վերաբերմամբ:

Այսպիսով, կուտակումը նշանակում ե, ինչպես Մարքսն

ե արտահայտվում, ժշտական հարաբերական գերարտա-
դրություն:

«Հողագործության մեջ (ինչպես և արտադրության
մյուս բոլոր ճյուղերում, վորոնք վարվում են կապիտա-
լիստորեն) շարունակ առկա յե այն հարաբերական գերար-
տադրությունը, վորն ինքնըստինքյան նույնական ե կու-
տակման հետ»¹:

Կամ մի այլ տեղում.

«Կուտակման ամբողջ պրոցեսը հանդում ե ամենից ա-
ռաջ արտադրության ընդլայնմանը, վորը... կազմում ե
այն յերևույթների խմաննառ հիմունքը, վորոնք յերևան են
գալիս ճշնաթամեքում»²:

Ահա կուտակման այս սպառողունակությունը հարա-
բերականորեն նվազեցնող ֆունկցիան Մարքսին հիմք ե
տալիս նույնացնելու կուտակումը «հարաբերական գերար-
տադրության» հետ:

Կամ, ավելի պարզ ասած. քանի ունի կուտակման
պրոցեսն ընթանում ե ամբողջ թափով, քանի նոր ֆար-
րիկաներ, գործարաններ, հրահայրոցներ (դոմենյան վառա-
րաններ), յերկաթուղիներ են կառուցվում, քանի հին մե-
քենաները փոխարինվում են նորերով, մինչև այդ ժամա-
նակ շարունակվում ե նաև ծաղկումը: Հենց վոր այս պրո-
ցեսը մոտենում ե վորոշ ավարտման, հենց վոր նոր ար-
տադրական ապարատի նշանակելի մասը արդեն պատրաստ-
ված ե, I ստորարաժանման ապրանքների (չինանյութեր,
մեքենաներ և այլն) պահանջարկը իսկույն ևեթ պակասում
ե, իսկ սրա հետևանքն ե լինում նաև սպառման միջոց-
ների պահանջարկի նվազումը, վորովհետև I ստորարա-
ժանման բանվորների մի մասը գործազուրկ ե դառնում:
Միևնույն այդ ժամանակ ապրանքների առաջարկը մեծա-
նում ե, վորովհետև նոր և վերասարքավորված հին գոր-
ծարաններն ու ֆաբրիկաները սկսում են շուկա նետել ապ-

1 Մարքս, Գապիտալ, հ. III, էջ 593, Համկ(բ)Կ ԿԿ Կուսհրատ,
1936 թ.: Ընդգծումը մերն ե:—Յե. Վ.:

2 Մարքս, Հավելյալ արժեքի թեորիաները, հ. II, մ. 2, էջ 173—
174, Համկ(բ)Կ ԿԿ Կուսհրատ, 1936 թ.:

շանքներ: Գերարտադրութիւնն արդեն գոյութիւն ունի, բայց ճշնաժամը բացահայտ ձեռով դեռեւս վրա չի հասնում, վորովհետեւ կապիտալիստները, վոր յերբեք չեն հաստատում ծաղկման ֆազի վերջանալուն, շարունակում են լրացնել իրենց ապրանքային պաշարները: Մակոյն, արտադրութիւնը ավելի ու ավելի յե գերազանցում սպառումից, մինչեւ վոր, վերջապէս, ճշնաժամը բացահայտորեն պայթում է:

Այսպիսին է, հարկաւ, չափազանց պարզեցրած շարադրանքով, այն մեխանիզմը, վորը մի կողմից, արգելք է լինում ճշնաժամի մշտական, անվերջ շարունակվելուն, իսկ, մյուս կողմից, ծաղկման ամեն մի ֆազը արագորեն հասցնում է իր վախճանին և վոչնչացնում է նրան նոր ճշնաժամով:

ԻՆՁՈՒ ԶԳՆԱԺԱՄԵՐՆ ԱՎԵԼԻ ՈՒ ԱՎԵԼԻ ՍՈՒՐ,
ԽՈՐԸ ՅԵՎ ՅԵՐԿԱՐԱՏԵՎ ԵՆ ԴԱՌՆՈՒՄ

Յերբ մենք ուսումնասիրում ենք վերջին հարյուր տարվա ճշնաժամերը, ապա մեկեն աչքի յե ընկնում, վոր նրանք ավելի ու ավելի սուր, ավելի խորը և ավելի յերկարաւ են դառնում: Վորպեսզի այս բանը հասկանանք, մենք հրաժարվելու յենք՝ մեր կողմից—բացառապէս կապիտալիզմի ներքին որենքները ավելի հեշտությամբ յուրացնելու նպատակներով թույլ տրված այն յենթադրութիւնից, վոր իբր թե գոյութիւն ունի մաքուր կապիտալիզմ: Յերբեք չի յեղել մի հասարակութիւն, վորը բաղկացած լիներ միայն կապիտալիստներից ու բանվորներից: Փաստորեն՝ «անկախ» արտադրողները—գյուղացիներն ու արհեստավորները—դեռեւս մինչեւ այժմ ել կազմում են յերկրազնդէ բնակչության մեծամասնութիւնը: Այս հանգամանքը պայմաններ է ստեղծել կապիտալիստական շուկայի ընդլայնման համար, —մի ընդլայնում, վորն առաջանում է գյուղացիական՝ կապիտալիստական հասարակարգի տարրերի վերածվելու աստիճանական պրոցեսով (չերտաւորման պրոցեսը): Այս պրոցեսը լենինը համարում է կա-

պիտալիտատական շուկայի զարգացման հիմունքը քնդհան-
րապես:

«Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում» իր աշ-
խատությունն մեջ Լենինը գրում է.

«Ներքին շուկայի ստեղծման (այսինքն՝ ապրանքային
արտադրության և կապիտալիզմի զարգացման) հիմնական
պրոցեսը աշխատանքի հասարակական բաժանումն է:
Այդ այն է, վոր հողագործությունից մեկը մյուսի հե-
տեից անջատվում են հումքի մշակման տարբեր տե-
սակները (և այդ մշակման վերաբերյալ տարբեր ույե-
րացիաները), և կազմվում են արդյունաբերության ինքնու-
րույն ճյուղեր, վորոնք փոխանակում են իրենց պրոդուկտ-
ները (այժմ արդեն ապրանքները) հողագործության պրո-
դուկտներով: Հողագործությունը այս կերպ ինքն ել դառ-
նում է արդյունաբերություն (այսինքն՝ ապրանքների ար-
տադրություն), և նրանում ել տեղի յե ունենում մաս-
նագիտացման նույն պրոցեսը»¹:

Ապրանքային արտադրության աճման հետ միասին կա-
տարվում է գյուղացիության շերտավորում, քայքայում.
մի կողմից՝ գյուղական բուրժուազիայի և, մյուս կողմից՝
գյուղատնտեսական պրոլետարիատի յերևան գալը: Սրա
չնորհիվ կապիտալիստական շուկան ընդլայնվում է՝ չնա-
յած գյուղացիության լայն շերտերի աղքատացմանը:

«Հետևաբար, գյուղացիության վերածումը գյուղական
պրոլետարիատի՝ գլխավորապես սպառման առարկաների
շուկա յե ստեղծում, իսկ նրա վերածումը գյուղական
բուրժուազիայի՝ գլխավորապես արտադրության միջոցնե-
րի շուկա յե ստեղծում: Այլ կերպ ասած՝ «գյուղացիու-
թյան» ստորին խմբերում մենք դիտում ենք բանվորական
ուժի վերածումը ապրանքի, վերին խմբերում՝ արտադրու-
թյան միջոցների վերածումը կապիտալի»²:

Գյուղացիության «ապագյուղացիացման» («раскрестья-

1 Լենին, Կապիտալիզմի զարգացումը Ռուսաստանում, Յերկեր,
ռուս. Վ. III, էջ 40, 3-րդ հրատ.

2 Նույն տեղում, էջ 120:

ивание») այս պրոցեսը, ինչպես արտահայտվում է Լե-
նինը, ստեղծում է, յեթե նրան նայենք «մաքուր» կապի-
տալիզմի տեսակետից, վաճառահանության կապիտալիստա-
կան շուկայի հավելադիր ընդլայնում: (Հենց այսպիսի աղ-
ղեցություն է գործում նաև արհեստավորական աշխատան-
քի արդյունքների արտամղումը Փարբիկային արդյունա-
բերության ավելի եժան ապրանքների կողմից):

Գյուղացիության՝ կապիտալիստական հասարակության
տարրի վերածվելու այս պրոցեսը, անկասկած, կարևորա-
գույն դեր է խաղացել վաճառահանության պրոբլեմի մեղ-
մացման (և սրանով ել ճգնաժամերի մեղմացման) գործում,
կապիտալիզմի զարգացման առաջվա ստադիաներում: Գա-
ղութների նվաճումն ու շահագործումը տնտեսապես նույն-
պիսի պրոցես են նշանակել: Համեմատական նույնպիսի
փաստ է հանդիսացել յերկաթուղիների ցանցի զարգացու-
մը կապիտալիստական յերկրներում:

Յերկաթուղիների կառուցումը նշանակում է վաճառա-
հանության շուկայի ընդլայնում I ստորաբաժանման (ար-
տադրության միջոցների արտադրություն) ապրանքների
համար: Բայց յերկաթուղիները I ստորաբաժանման մյուս
ապրանքներից նրանով են տարբերվում, վոր նրանք միայն
նախանշանակվում են ապրանքների փոխադրման, և վոր
թե նրանց արտադրման համար: Այդ նշանակում է, վոր
նրանք չեն մեծացնում արտադրվող ապրանքների քանակը,
ինչպես այդ քանակը ավելացնում են արտադրության նոր
միջոցները՝ վերցրած բառիս նեղ իմաստով: Ուստի և՛
նրանք գերարտադրության աղբյուր չեն հանդիսանում:

Կապիտալիստական շուկայի ընդլայնման պրոցեսում
նշանակելի դեր է խաղացել XIX դարի յերկրորդ կիսում
և մանավանդ իմպերիալիզմի եպոխայում (մինչև 1913 թ.)
կապիտալի եքսպորտը: Կապիտալի եքսպորտը նշանակում
է ապրանքների հավելադիր արտահանում կապիտալիստա-
կան զարգացած յերկրներից—մի արտահանում, վոր առանց
կապիտալի արտահանման անհնարին կլիներ: Ուրիշ խոսքե-
րով՝ վաճառահանելով իր ապրանքները, և առաջին հերթին՝

1 ստորաբաժանման ապրանքները՝ եքսպորտյո՞ր յերկիրը
ինքը չի ներմուծում համապատասխան քանակութեամբ ապ-
րանքներ: Այս նշանակում է, վոր կապիտալիստական շու-
կայի տարողութիւնը վորոշ ժամանակով «արհեստակա-
նորեն» ընդլայնվում է:

Իմպերիալիզմի—մոնոպոլիստական կապիտալիզմի—ժա-
մանակաշրջանում ճգնաժամերը դառնում են արդեն ավելի
սուր ու յերկարատե: Վճռական կապիտալիստական յեր-
կրներն են—Անգլիայում, ԱՄՆ-ում—գլուղացիութեան վե-
րածումը կապիտալիստական հասարակութեան ելեմենտնե-
րի արդեն ավարտված է: Սմերիկյան Ֆերմերը՝ դա փոքր
կապիտալիստական ապրանքային արտադրող է. նա ար-
տադրում է ապրանքի մեկ-յերկու տեսակ շուկայի համար.
նրա սեփական տնտեսութեան մեջ նրա կողմից շուկայի հա-
ժար արտադրվող ապրանքների սպառումը չնչին գեր է խա-
ղում: Այսպիսով, հիշյալ յերկրներում վերանում է կապի-
տալիստական շուկայի ընդլայնման կարեւորագույն գոր-
ծոնը:

Ի՞նչ ազդեցութիւն են գործում մոնոպոլիաները ճղ-
նաժամերի վրա: Նրանք յերկարացնում են ճգնաժամերը և
խորացնում են նրանց: Մոնոպոլիաները կապիտալին հնա-
րավորութիւն են տալիս ճնշել աշխատավարձի վրա և
այն իջեցնել բանվորական ուժի արժեքից ավելի ցածր,
վորի շնորհիվ հասարակութեան սպառողունակութիւնը ա-
ռաւել ևս կրճատվում է: Մոնոպոլիաները արհեստականո-
րեն պահպանում են ապրանքների բարձր գները, և դա
դժվարացնում է ավելորդ ապրանքային պաշարների ներ-
ծծումը ճգնաժամերի ժամանակ: Նրանք խոչընդոտ են հան-
դիսանում հիմնական կապիտալի նորոգմանը և ընդլայն-
մանը, գերաւում իսկ նրանք դժվարացնում են անցումը գե-
պրեսսիայից դեպի աշխուժացումը:

Վերջապես, կապիտալիզմի ընդահանուր ճգնաժամի ժա-
մանակաշրջանում շուկայի պրոբլեմը ավելի ևս անլուծելի
յէ դառնում կապիտալի համար: Հասարակութեան սպա-
ռողունակութիւնը գրեթէ միշտ հետ է մնում առաջարկից:
Ուստի և՛ բուրժուազիան այժմ իսկ արդեն ի վիճակի չէ

ոգտադործելու իր ստեղծած արտադրողական ուժերը: Արտադրական շենքերի և աւարտւորման, այսինքն՝ հիմնական կապիտալի նշանակելի մասը շարունակ մնում է չօգտագործված նույնիսկ ծաղկման² ֆազում: Մյուս կողմից, բանվորներին նշանակելի և ցիկլից ցիկլ արագորեն աճող մասը աշխատանք ստանալու հնարավորութուն չունի³— գործազրկութունը խրոնիկական յերևույթ է դառնում:

Այդ նշանակում է, վոր արդեն յեղած չօգտագործված հիմնական կապիտալը արգելք է հանդիսանում հիմնական կապիտալի ընդլայնման համար: Այս հանգամանքը ավելի ու ավելի յե ձևափոխում (деформирует) ցիկլի բնթացքը կապիտալիզմի ընդհանուր ճշնաժամի ժամանակաշրջանում՝ ճշնաժամի ու դեպրեսիայի ֆազերը դառնում են յերկարատև և խորը, աշխուժացման և վերելքի ֆազերը կարճատև ու մակերեսային³: Վերջին ցիկլում (1929—1937 թ. թ.)

1 Ամերիկյան գիտնականներին հաշիվներով՝ նախորդ ցիկլի (1925—1929 թ. թ.) ամենաբարձր կոնյունկտուրայի հնգամյակում ամերիկյան արդյունաբերության արտադրական ապարատի ոգտադործումը կազմել է ընդամենը 80%, ընդամենն՝ «լրիվ» ոգտադործում է համարվում, յերբ ձեռնարկությունը շարաթը 48 ժամ է աշխատում: Յեթե շարունակենք այս հաշիվը մինչև 1934 թ. և, այսպիսով, ընդգրկենք լրիվ ցիկլը, ապա կպարզվի, վոր արտադրական կարողության ոգտադործումը կազմել է ընդամենը 57%:

2 Վերպետ լուսարանում կարող է ծառայել դործազուրկների շարժումը Անգլիայում:

ԴՈՐԾԱԶՐԿՈՒԹՅԱՆ ԴԻՆԱՄԻԿԱՆ ԱՆԳՆԱՅՈՒՄ

(սակոսմետրով)

Թվականները	Նախաճշնաժամային միլիմետրը	Ճշնաժամային միլիմետրը
1890—1893	2,1	
1899—1904	2,0	7,5
1906—1908	3,6	6,0
1919—1922	2,4	7,8
1929—1932	10,4	15,2
		22,1

³ XIX դարում ճշնաժամի ու դեպրեսիայի յերկարատևությունը հարաբերականաբան մեծ էր, ցիկլի նշանակելիքեն մեծ մասը դրա—

առհասարակ չի յեղել համընդհանուր վերելքի խնդիրն ֆաղը:

Հիմնական կապիտալի վերանորոգման և ընդլայնման դանդաղացած տեմպը¹ կապիտալիզմի ընդհանուր ճնշմա-
ժամի եպոխտայում պակասեցնում և աշխատանք ստանալու հնարավորութիւնները և ճշնաժամի ժամանակ փողոց չպրտված բանվորների նշանակելի մասը դարձնում և խրո-
նիկական դործազուրկներ:

վում ելին աշխուժացման, վերելքի ու ծաղկման ֆաղերը: Արտադրու-
թյան տնկումը ռովորաբար միջանի ամիս եր շարունակվում միայն,
և մեկ-յերկու տարում նորից ստացվում եր արտադրության նախորդ,
բարձրագույն մակարդակը: Լուսաբանման համար բերենք ամյալներ չու-
ղունի արտադրության մասին և կառուցողական կապալները (подряды)
մասին ՄՄՆ-ում:

Վարձմ ժամանակումն և ստացվել բարձրագույն կետը
(ամիսներով)

Նախորդող ճշնաժամի բարձրագույն կետը	Չուղունի արտադրանքը	Կառուցողական գործը
Թվականներ		
1893	20	—
1903	19	24
1907	27	24

(«Համաշխարհային տնտեսական ճշնաժամերը» (ոուսերեն),
Հ. I, էջ 98):

Կապիտալիզմի վերելքի եպոխտայում արտադրության մակարդակը
յուրաքանչյուր ցիկլում շատ ավելի դերադանցում եր նախորդ ցիկլի
բարձրագույն կետից: Ահա թե ինչ և դրել Մարքսը ցիկլերի բնութի-
մոտին Անգլիայում XIX դարում:

«Իրական, այսինքն՝ արտադրողական ու ապրանքային կապիտալի-
մասշտաբը տալիս և ներմուծման ու արտահանման վիճակագրութիւնը:
Յեկ այստեղ միշտ յերևան և դալիս, վոր անգլիական արդյունաբերու-
թյան համար զարգացման նրա տառնամյա ցիկլերով հանդերձ (1815—
1870), ճշնաժամից առաջ յեղած ծաղկման վերջին ժամանակաշրջանի
մաքսիմումը միևիմուտ և հանգիստնում ծաղկման մոտակա հաջորդ ժա-
մանակաշրջանի համար, ապա բարձրանում և մինչև նոր ավելի բարձր
մաքսիմումը» (Մարքս, Կապիտալ, Հ. III, էջ 444, Համկ(բ) Կի Կուս-
հրատ, 1938 թ.):

¹ Զի կարելի խոսել հիմնական կապիտալի ընդլայնման «կանոնու-

խրոնիկական մասսայական գործադրկությունը և նրա հետ կապված՝ բանվոր դասակարգի արագացված աղքատացումը ավելի ևս նեղացնում են հասարակութան սպառողունակությունը և արագացնում են ճգնաժամի ծագումը: Նույն ուղղությամբ է գործում նաև խրոնիկական ագրարային ճգնաժամը, վորը հանդիսանում է կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի բաղկացուցիչ մասը: Ագրարային ճգնաժամը սրում է կապիտալիզմի որով դյուղացիության՝ չգաղարող դիֆերենցիացիան (չերտավորումը)՝ ուժեղացնելով այդ դիֆերենցիացիան մինչև աշխատավոր դյուղացիներին մասսայական քայքայման աստիճանը հասցնելը, և սաստիկ կրճատում է դյուղացիության սպառողունակությունը:

Կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի այս կարևորագույն գործոնները հանգեցրին ցիկլերի ուժգին ձևափոխությանը՝ մանավանդ վերջին ցիկլի, վորը ավարտվեց ԱՄՆ-ում ճգնաժամը վրա հասնելով:

1937 թ. ՃԳՆԱՖԱՄԸ ԱՄՆ-ՈՒՄ

Տնտեսական ճգնաժամի ծագումը ԱՄՆ-ում 1937 թ. աշնանը՝ նշանակում է ցիկլի վերջ, — մի ցիկլի, վորին սկիզբ էր դրել 1929 թ. ճգնաժամը:

Թեև տնտեսական նոր ճգնաժամը նույնպես գերարտադրության ցիկլային ճգնաժամ է, բայց նա ելապես տարբերվում է 1929 թ. ճգնաժամից: Այն ճգնաժամը սկսվեց տակավին կապիտալիզմի հարաբերական, թեկուզ և սաստիկ խախտված ստաբիլիզացիայի ժամանակաշրջանում: Բուրժուական աշխարհն այն պահին դեռևս չէր ընդունում

ման մասին, լճացման մասին արտադրողական ուժերի զարգացման մեջ, լնչպես այդ արել են և անում են տրոցկիստները: Դա՝ հակահեղափոխական թեորիա յե: Ռազմական տեխնիկայի հսկայական զարգացումը բացարձակապես անհնար կլիներ առանց տեխնիկայի և ընդհանրապես առանց արտադրողական ուժերի զարգացման: Ընդհանուր ճգնաժամի ժամանակաշրջանը բնութագրողը վոչ թե «լիազույն» է, այլ տնընդունակությունը՝ ոգտագործելու, թեկուզ դանդաղացած տեմպով, զարգացող արտադրողական ուժերը:

ատարելիզացիայի ժամանակավոր բնույթը: Նա մեծ լավատեսությամբ դիտում էր կապիտալիզմի հետագա զարգացումը: Առանձնապես ԱՄՆ-ում լայնորեն տարածված էր այն կարծիքը, թե սպասվում է մշտական ծաղկման («սրբույգերի տի») երա: Տասնամյակում (1920—1929 թ. թ.) արդյունաբերական արտադրանքը ԱՄՆ-ում ուժգնորեն աճեց: Արդյունաբերական արտադրանքի ինդեքսը (1923—1925 թ. թ. = 100) բարձրացավ 87-ից մինչև 119¹: Միջանկյալ ճգնաժամերը 1924 և 1927 թ. թ. չեյին փոխում վերելքի ընդհանուր գիծը: Տեղի յեր ունենում հիմնական կապիտալի չափազանց խնտենսիվ ընդլայնում, կառուցողական դործի արագ աշխուժացում²: Ուժգնորեն մեծացավ ամերիկյան ապրանքների եքսպորտի ծավալը՝ մասամբ կապիտալների նշանակելի եքսպորտի հետևանքով այլ յերկրները, առանձնապես Գերմանիա: Ընդամին՝ աշխարհի նոր վերաբաժանումը, վոր իրագործվեց համաշխարհային պատերազմի հետևանքով, այն ժամանակ դեռևս թվում էր բավականին հաստատուն, չնայած վոր իմպերիալիստական հակասությունները սրման տենդենց էյին դրսևորում, բայց նրանք չեյին տանում դեպի ռազմական գործողությունները:

Այս ամենով է պայմանավորված յեղել այն մեծ լավատեսությունը, վոր 1928—1929 թ. թ. իշխում էր ԱՄՆ-ում: Ամերիկյան տնտեսության դեկավարները կրկնում էյին հետագա տնտեսական ծաղկման մասին և հավատացնում էյին, թե ճգնաժամն անհնարին է: Խսկ ճգնաժամը փաստորեն սկսվեց:

Հարաբերական կայունացումը գոյվերգում ու գերադնտահատում էյին թե բուրժուազիան և թե սոցիալ-դեմոկրատական լիդերները, այլև հակահեղափոխականներ, կապիտալիզմի ռեստավրատորներ դարձած Բուխարին ու Տրոյկին:

¹ «Ֆեդերալ ռեզերվ բոլլետին» («Ֆեդերալ ռեզերվային բոլլետեն»), 1937 թ. հունվար, էջ 1148:

² Կառուցողական գործունեյության ինդեքսը (1923—1925 թվականներին = 100) բարձրացավ 1921 թ. 56-ից մինչև 135-ը 1928 թվականին: Տե՛ս նույն տեղում, էջ 1148:

ի հակակշիռ սրան ընկեր Ստալինը կուսակցութեան XV համագումարում արած իր գեղեցման մեջ, տասը տարի առաջ, ասում եր.

«Նշանակո՞ւմ ե արդո՞ւք այս ամենը, վոր դրանով իսկ կապիտալիզմի ստարիլիզացիան հաստատուն, կայուն ե դարձել: Իհակե, վոչ... Ընդհակառակը, կայունացումից իսկ, այն բանից, վոր արտադրութիւնը աճում ե, այն բանից, վոր տեխնիկական պրոգրեսը և արտադրական հնարավորութիւնները աճում են, մինչդեռ համաշխարհային շուկան, այդ շուկայի սահմանները և առանձին իմպերիալիստական իւրերի ազդեցութեան վորորտը ալելի կամ պակաս չափով կայուն են մնում,—հենց սրանից ե, վոր աճում—դարգանում ե համաշխարհային կապիտալիզմի ամենախորը և ամենասուր ճգնաժամը, վորը հզի յե նոր պատերազմներով և վորը սպառնում ե ինչեւե կայունացման դոյութեանը:

Մասնակի կայունացումից աճում—դարգանում ե կապիտալիզմի ճգնաժամի սաստկացում, հասունացող ճգնաժամը փլցնում ե կայունացումը—այսպիսին ե կապիտալիզմի դարգացման դիալեկտիկական պատմական տվյալ մոմենտում»¹:

Այդ իսկ մոմենտները, վորոնք հանդերձին հիմնական կապիտալի ուժեղ ընդլայնմանը, կառուցողական կոնյունկտուրայի անսովոր վերելքին, չլալած սպեկուլացիայի ՍՄՆ-ի շուկաներում, պայմանավորեցին նաե 1929 թ. ճգնաժամի չափազանց սուր, խորը և յերկարատե ընուլթը:

Այստեղ մենք մոտենում ենք այն ցիկլի ընուլթադրին, վորը սկսվեց 1929 թ. և այժմ ալարտւում ե: Այս ցիկլը չափազանց ձևափոխւած ե կապիտալիզմի ընդհանուր ճրգնաժամի ներգործութեամբ: Վորոշ պղատութիւն (ВОЛЬНОСТЬ) թուլ տալով՝ մենք այդ ութ տարին կարող ենք բաժանել հետեյալ կերպով.

ճգնաժամային չորս տարիներ—1929 թ. աշնանից մինչև 1933 թ. միջինը.

1 ՀամԿ(բ)ի XV համագումարի տղադիր հաշիւաւթիւնը, եջ 38—39, ՀամԿ(բ)ի ԿԿ Կուսհրատ, 1935 թ.:

դեպրեսիայի յերկու տարի—1933 թ. միջինը և մինչև 1935 թ. միջինը.

աշխուժացման (իսկ մեքանի յերկրներում և վերելքի) յերկու տարի—մինչև 1937 թ. աշունը:

Յիկլի առանձին ֆազերի այսպիսի սահմանադրումը, հարկավ, վորոշ աստիճանի կամայական է, վորովհետև ցիկլի զարգացումը առանձին յերկրներում տեղի յեր ունենում չափազանց անհավասարաչափ (այս մասին մենք խոսելու յենք ստորև), թեպետև՝ ընդհանրապես էլ,—բացառութեամբ ճշնաթամի, վորն իրենից ներկայացնում է կապիտալիզմի բոլոր հակասությունների բռնի պայթյուն,—անցումը ցիկլի մի ֆազից մյուսը միշտ աստիճանաբար է կատարվում:

Այժմյան ցիկլում կապիտալիստական աշխարհի արդյունաբերական արտադրանքը մինչև տնտեսական նոր ճշնաթամը սկսվելը միայն վերջին տարումն է դերադանցել 1929 թ. միջին մակարդակին, բայց դեռ հասած չի յեղել նույն այդ տարվա բարձրագույն կետին:

ԱՐԴՅՈՒՆԱՐԵՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆԻ ԾԱՎԱԼԸ
(1929 թ. = 100)

Թվականները	Կապիտալիստական աշխարհը	ԱՄՆ-ը
1929	100,0	100,0
1930	85,8	80,7
1931	74,3	68,1
1932	62,6	53,8
1933	73,1	63,9
1934	77,9	66,4
1935	85,9	75,6
1936	96,2	88,1
Միջինը 1937 թ.		
առաջին 10 ամսում	104,6	96,0

Ինչպես տեսնում ենք, համաշխարհային արդյունաբերական արտադրանքը մինչև նոր ճշնաթամի ծագումը միայն աննշան կերպով է դերադանցել 1929 թ. մակարդակին, իսկ ԱՄՆ-ում այդ մակարդակին առհասարակ հասած էլ չի յեղել: Յեթե հաշվի առնենք, վոր կապիտալիստական աշ-

խարհի բնակչութիւնը 8 տարում նշանակելիորեն աւելացել է, վոր 1937 թ. արդյունաբերական արտադրանքի անչափորեն աւելի մեծ բաժինն է ծառայել սպառազինման նպատակներին, քան 1929 թ., ապա պարզ է, վոր միջին հաշվով բնակչութեան մի հոգուն կապիտալիստական աշխարհում 1937 թ. նշանակելիորեն աւելի քիչ ապրանքներ է ընկել, քան 1929 թվականին:

Այս ամենն ապացուցում է, վոր այս ցիկլը աւարտուել է առանց բովանդակ կապիտալիստական աշխարհն ընդգրկող վերելքի, այլևս չխոսելով ծաղկման մասին, վորի ժամանակ արդյունաբերական արտադրանքը պետք է, վոր նշանակելիորեն գերազանցեր նախորդ ցիկլի մաքսիմումը: Այս հաստատում է միջազգային կացութեան այն անաւիզը, վոր տվել է ընկեր Ստալինը կոլսակցութեան XVII համագումարում:

«Նշանակում է արդյոք այս, թե մենք գործ ունենք ճգնաժամից դեպի սոցիորական դեպրեսիա կատարվող անցման հետ,— դեպրեսիա, վորն իր հետեից բերում է արդյունաբերութեան նոր վերելք ու ծաղկում: Վո՛չ, չի՛ նշանակում: Համենայն դեպս՝ ներկայումս դոյութիւնն չունեն այնպիսի տվյալներ, ուղղակի կամ անուղղակի տվյալներ, վորոնք խոսեյին արդյունաբերութեան սկսվող վերելքի մասին՝ կապիտալիստական յերկրներում: Ավելին. դատելով ըստ ամենի՝ այդպիսի տվյալներ չեն ել կարող լինել, գոնե մերձավորագոյն ժամանակում: Չեն կարող լինել, վորովհետեւ շարունակում են գործել բոլոր այն անբարենպաստ պայմանները, վորոնք չեն թողնում, վոր կապիտալիստական յերկրների արդյունաբերութիւնը փոքրիշատե լրջորեն վեր բարձրանա: Խոսքը վերաբերում է կապիտալիզմի շարունակվող ընդհանուր ճգնաժամին,—վորի պայմաններում է ընթանում տնտեսական ճգնաժամը,—ձեռնարկութիւնների խրոնիկական թերարեւմտութեանը, խրոնիկական մասսայական գործազրկութեանը, արդյունաբերական ճգնաժամի միահյուսվելուն դոյւղատնտեսական ճգնաժամի հետ, հիմնական կապիտալի փոքրիշատե լուրջ նորոգման տենդենցի բացակայութեանը,—նորոգում, վորը

սովորաբար նախաՀայտում և վերելքի սկսվելը և այլն և այլն:

Ակներև և, վոր մենք դործ ունենք անցման հետ—արդյունաբերության առավելագույն անկման կետից, արդյունաբերական ճգնաժամի առավելագույն խորության կետից դեպի դեպրեսիա, բայց վոչ դեպի սովորական դեպրեսիա, այլ դեպի առանձին տեսակի մի դեպրեսիա, վորը չի տանում դեպի արդյունաբերության նոր վերելք ու նոր ծաղկում, բայց և չի վերադարձնում արդյունաբերությունն առավելագույն անկման կետին¹:

Այս ցիկլում թեև չի յեղել ծաղկման ֆազա, բայց առանձին յերկրների արդյունաբերական արտադրանքը նշանակելիորեն դերագանցել և նախորդ ցիկլի բարձրագույն կետից: Սրա հետ մեկտեղ՝ նոր ճգնաժամը ծաղկելիս մի շարք յերկրներ մինչև այժմ չեն կարողացել հաղթահարել 1929 թ. ճգնաժամը: Սա կապիտալիստական տնտեսության զարգացման անհավասարաչափությամբ և պայմանավորված:

Իբրև համաշխարհային կապիտալիստական տնտեսության անհավասարաչափ զարգացման վառ պատկերավորում հանդիսանում են հետևյալ թվերը.

ԱՐԴՅՈՒՆԱՅԵՐԱԿԱՆ ԱՐՏԱԴՐԱՆՔԻ ԻՆԴԵՔՍԸ ²

(1929 թ. = 100)

Ցեկրները	1936 թ.	1937 թ.	Միջինը մատնանշված ամիսներում
Ճապոնիա	151,1	168,0	9
Հատվիա	143,1	153,3	10
Հունաստան	139,2	145,7	6
Ֆինլանդիա	133,3	146,8	9
Ռումինիա	130,0	125,5	6
Դանիա	130,0	134,0	11
Շվեդիա	129,0	148,8	11

1 Ստալին, *Լենինի դիմաց հարցերը*, էջ 684—685 Հի(բ) Կի Կուսհրատ, հրատ. 2-րդ, 1937 թ.: Թարգմանված ռուսերենի 10-րդ հրատարակություններից:

2 «Ազդերի Լիգայի ամսական վիճակագրական բյուլլետեն», 1938 թիվ, № 1:

Յերկրները	1936 թ.	1937 թ.	Միջինը մատնանշված ամիսներում
Հունդարեա	128,5	138,1	9
Զիւր	127,7	130,0	10
Եսաոնիա	120,0	131,0	11
Անգլիա	116,2	123,7	9
Նորվիգիա	115,2	128,0	11
Բուլղարիա	114,2	126,6	10
Գերմանիա	106,3	116,0	10
Կանադա	89,8	99,6	11
ԱՄՆ	88,1	85,1	11
Իտալիա	87,5	98,5	10
Բելգիա	87,1	87,8	11
Ավստրիա	81,0	104,3	10
Զեխոստովակիա	80,2	96,6	10
Լեհաստան	72,2	85,0	11
Հոլանդիա	71,9	91,4	11
Ֆրանսիա	70,3	72,1	11

Այս աղյուսակը ցույց է տալիս հետևյալը.

1. Արդյունաբերական արտադրանքի նշանակելի աճում տեղի չէ ունենում միայն այն յերկրներում, վորոնք տակալին ներկայումս ել ասլրում են ինդուստրացման պրոցես: Բացի Ճապոնիայից՝ դրանք Սկանդինավյան թերակղզու, Բալկանների և Մերձբալթյան յերկրների փոքր պետութլոններն են: Արդյունաբերական հին յերկրներից միայն Անգլիայումն է արտադրանքի աճումը նշանակելիորեն դերազանցել 1929 թ. մակարդակին, բայց միայն այն բանի հետևանքով, վոր Անգլիայում արտադրանքի բարձրացումը նախորդ ցիկլում շատ մեծ էի յեղել: Հին արդյունաբերական յերկրները—ԱՄՆ-ը, Գերմանիան, Ֆրանսիան, Իտալիան, Բելգիան, Հոլանդիան, Զեխոստովակիան և այլն հազիվ են հասել 1929 թ. մակարդակին և կամ նույնիսկ հետ են մնացել այդ մակարդակից:

2. Մի շարք յերկրներում 1929 թ. մակարդակին հասել են միայն 1937 թվականին՝ անմիջականորեն նոր ճղնաժամի սկսվելուց առաջ:

3. Վոչ միայն ԱՄՆ-ում, այլև մի շարք յերկրներում

արդյունաբերական արտադրանքի անկումը սկսվել է արդեն 1937 թվականին:

4. Կարելի չէ վորոշ կապ սահմանել սպառադինումների տեմպերի և արդյունաբերական արտադրանքի զարգացման ընթացքի միջև: Ճապոնիայի, Անգլիայի ու Գերմանիայի արդյունաբերական արտադրանքը, անկասկած, ավելի ցածր կլիներ, յեթե չլիներ հսկայական արտադրութունը պատերազմի կարիքների համար:

* * *

1937 թ. ընթացքում նոր ճգնաժամի հասունացման սիմպտոմները արտահայտվեցին համաշխարհային մասշտաբով բորսայական ապրանքների գների ուժեղ անկմամբ և ակցիաների կուրսերի սաստիկ իջեցումով. այս մասին մենք գեոևս խոսելու յենք ստորև: Բայց ճգնաժամի ծագումը արտադրության վոլորտում կարելի չէ հավաստել առայժմ միայն ԱՄՆ-ում¹:

Արդյունաբերական ակցիաների անկումը ԱՄՆ-ում նույնպես ավելի սաստիկ է յեղել, քան յերբեիցե: Յեթե 1929 թ. կուրսն ընդունենք վորպես 100, ապա 1937 թ. մարտ ամսին ամսական միջին կուրսը կազմում էր 80,3, իսկ նոյեմբերին նա ընկավ մինչև 50,7²:

Բերենք ամերիկյան միքանի հայտնի մոնոպոլիաների ակցիաների կուրսը, վորովհետև նրանց կուրսի շարժումը ավելի ցուցանչական է: Վերցնենք Ամերիկյան պողպատի տրեստը. 1937 թվականին ակցիայի ամենաբարձր կետը յեղել է 126 դոլար, իսկ գեկտեմբերի 30-ին այդ ակցիան արժեր 54 դոլար, այսինքն կեսից պակաս: «Ջեներալ Մոտորս», — ավտոմոբիլային ընկերություն, — ամենաբարձր կետը 1937 թվականին 70,5 դոլար ակցիային, գեկտեմբերի

1 Ընկ. Վարդան իր յաշխատությունը գրել է 1938 թ. հունվարին, յերբ ճգնաժամը արտադրության վոլորտում ընդգրկել էր միայն ԱՄՆ: Այժմ ճգնաժամը ընդգրկել է նաև Անգլիայի արտադրության վոլորտը (տե՛ս հեղինակի հոդվածը այդ մասին, տպագրված «Правда»-յի № 163, 15 հունիսի, 1938 թ.): Մանրք. հայերեն խմբ.:

2 «Ազգերի Լիգայի ամսական վիճակագրական բյուլլետեն», 1937 թիվ, № 12:

30-ին 30 դուլլար: «Ձեներալ ելեկտրիկ,—համաշխարհային ելեկտրական ֆիրման,—ամենաբարձր կետը 65 դուլլար, դեկտեմբերի 30-ին 41 դուլլար: Վերջապես, պլնձի հանույթի և ձուլման ամենամեծ ձեռնարկությունը,—«Անակոնդա Կոպպեր», ամենաբարձր կետը 1937 թվականին 69 դուլլար, դեկտեմբերի 30-ին 29½ դուլլար: Հենց ամենահայտնի և ամենախոշոր ձեռնարկությունների ակցիաների կուրսերի այսպիսի հսկայական անկումը նույնպես ցույց է տալիս, վոր կապիտալիստները զգում են, վոր վերջին յերկու տարվա լավ ժամանակները վերջը դալիս և:

Խոշոր բուրժուազիայի փաստաբանները կուրսի այս ուժեղ անկումը ջանում են վերագրել վոչ թե արդյունաբերական ճգնաժամի ծագմանը, այլ Ռուզվելտի «կապիտալի համար թշնամական» միջոցառումներին: Այսպես, որինակ, Վ. Վ. Ուլբրիչը, Չեյդբանկի նախագահը, 1937 թ. հոկտեմբերի 14-ին հայտարարեց.

«Ակցիաների շուկայում յեղած կրախը—արդյոք նա նշանակելի հետևանքներ ունենալու չէ, թե չի ունենալու դործարար կյանքի համար—չի առաջացել դործարար կոնյունկտուրայում յեղած փոփոխություններով: Թվական տվյալները ամբողջ ողոստոսի դործերի ընթացքի մասին բացառապես բարենպաստ են յեղել, իսկ սեպտեմբերի վերաբերյալ թվերը միայն շատ չափավոր իջեցում են ցուցաբերում... Գործարար (Деловой) աշխարհը ի տարբերություն բանկային աշխարհից—ակցիաների անկումը շուկայում՝ անհավանական եր համարում... Սաստիկ կոնտրաստ դրուժյուն ուներ, մի կողմից, այն հաշվետվությունների միջև, վոր ներկայացնում էյին դործարար մարդիկ առհասարակ իրենց դործերի կացության մասին, և, մյուս կողմից՝ ակցիաների շուկայում տեղի ունեցած անցքերի ու բանկային դործիչների տրամադրությունների միջև»:

Ուլբրիչը հավատացնում էր, վոր ակցիաների կուրսի անկման պատճառը յեղել են Ռուզվելտի կառավարության կողմից ձեռք առնված միջոցները, այն է՝ բորսային դործարքներից ստացվող շահույթների վրա, այլև մնացորդների, այսինքն՝ ակցիոներական ընկերությունների դիվիդենդ-

ների բաշխման մեջ չմտնող շահույթների վրա նշանակ-
ված հարկը, բորսային գործառնությունների կարգավո-
րումը և այլն:

Բոլոր «հեղինակությունները» միաբերան համաձայն
են այն բանին, վոր տնտեսական դրությունը ԱՄՆ-ում,
չնայած ակցիաների կուրսերի, արանքային դների սառ-
տիկ անկմանը (իսկ հոկտեմբեր—նոյեմբերին նաև արդյու-
նաբերական արտադրանքի անկմանը) առողջ է և վոր
բացակայում են «մեծ» ճգնաժամի այնպիսի նախադրյալ-
ները, վորոնք կային 1929 թվականին: Ֆինանսական վե-
րահառուցման կորստն ապրիլի դեկալար Ջ. Ջոնսը տա-
կավին նոյեմբերի 3-ին ասում էր, թե «հորիզոնի վրա
չկան ամպեր, վորոնք լրջորեն սպառնային ամերիկյան մի-
ջին քաղաքացուն», և վոր վերջին շաբաթները չափազանց
շատ ուշադրություն էր նվիրվում ակցիաների շուկայում
յեղած շրջապտույտին» (крыговорот)¹:

Մորգենստաուն, ԱՄՆ-ի ֆինանսների մինիստրը, վեր-
ջերս հայտարարեց, թե «սլաքմանները բարեհաջող են գոր-
ծարար կոնյունկտուրայի հետագա բարձրացման համար»²:

Նույն բանն են պնդում բոլոր «քապերտներն» էլ: Այս-
պես, ամերիկյան տնտեսական մինիստրության կից՝ Գյու-
ղատնտեսական եկոնոմիկայի բյուրոն նոյեմբերի կեսերին
հաղորդում էր.

«Բյուրոն դռնում է, վոր ներկա կոնյունկտուրային
սխառվածքում խոսքը միայն ժամանակավոր արգելակման
(заминка) մասին է տնտեսական վերելքի մեջ, բայց թու-
լացումը մյուս տարի այնքան կտիրանա, վոր արդյունա-
բերական արտադրության ինդեքսը 1938 թվականում միջին
հաշվով հետ կմնա ընթացիկ տարվա միջին մակարդակից:

Բյուրոյի կատարած հետազոտումները ցույց են տա-
լիս, վոր ներկայումս բացակայում է այն ուղեկցող յերե-
վույթների մեծամասնությունը, վորոնցով անցյալում բնո-
րոշվում էր յերկարատև դեպրեսիայի սկիզբը: Պարտքային
հանձնառությունները ցածր են, վարկը եժան է ու առատ,

1 «Եկոնոմիստ», 1937 թ. նոյեմբերի 27:

2 Նույն տեղում:

դանկային սխտեմի ռեզերվներում լարում չկա, կառուցողական տնտեսության մեջ դեռևս մոչ մի բում (արհեստական աշխուժացում) չի յեղել, և առայժմ չեն հայտարարված փափուկատիվ խոտորումները (перегибы), մորոնք սովորաբար նախորդում են կոնյունկտուրային վերելքի վերջանալուն»¹:

Նույնաման կարծիք են արտահայտում մասնավոր եքսպերտ-տնտեսագետները: Առաջատար արդյունաբերական ձեռնարկությունների տասնմեկ տնտեսագետ-խորհրդատուներ պնդում եյին, թե արդյունաբերական արտադրանքը մյուս տարի, հավանորեն, միայն աննշան չափով հետ կմնա, դուցե և բնավ ել հետ չմնա ընթացիկ տարվա միջին մակարդակից²:

Ռուզվելտի նամակը կոնգրեսի նստաշրջանի բացման առթիվ նույնպես կազմված ե լավատես տոնով: Այնտեղ ասված ե մոտավորապես հետևյալը. թող, իբր թե, կոնգրեսը այժմյան ժամանակավոր արդելակը չհամեմատի 1929 թ. տնտեսական ճգնաժամի հետ, մորովհետև յեթե համապատասխան միջոցներ ձեռք առնվեն, ապա յերկարաճելող անկման համար մոչ մի հիմք չի լինի: Ներկա տնտեսական դրությունը, քացի սակավաթիվ, միանդամայն ուղղելի բացառություններից, ընդհանրապես անբարենպաստ չե: Բանկերի վիճակը առողջ ե, տոկոսային դրույքը ցածր ե, կապիտալ ներդրումները սղառնալիքի տակ չեն դառնում: Յեթե այս պայմաններում մասնավոր տնտեսությունը ձեռնամուխ չի լինի պայքարելու դործադրելության դեմ, ապա կառավարությունը հարկադրված կլինի միջամտել այս դործին:

ԱՄՆ-ի սահմաններից դուրս ել դերակշռում են լավատես կարծիքները: Հիտլերյան կառավարության եքսպերտ վագեմանը, կոնյունկտուրային հետազոտությունների ինստիտուտի նախագահը, նոյեմբերի 23-ին հայտարարել ե.

«ԱՄՆ-ում կացությունն առանձնապես կրիտիկական ե, և այնտեղ հարկ ե լինում հաշվի նստել սաստիկ անկման հնարավորության հետ առնվազն մյուս տարվա սկզբներին,

1 «Նոյե ցյուրիխեր ցայտունգ», 1937 թ. նոյեմբերի 11:

2 Նույն տեղում, 1937 թ. նոյեմբերի 8:

ինիլ գուցե և ավելի յերկար: Սակայն, հաղթել թե առայժմ հարկավոր լինի վախենալ ծանր ճգնաժամից. ամենից առաջ՝ կոնյունկտուրայի պայմանները ինչպես ԱՄՆ-ում, այնպես և մնացյալ աշխարհում նշանակելիորեն ավելի բարենպաստ են, քան 1929 թվականին»¹:

«Աննալիստ»-ում ամենից սխտեմատիկորեն են շարադրված արդումենտները հոգուտ ԱՄՆ-ի տնտեսական կացության ալպիսի լավատես գնահատման: Այդ փաստարկները հանդում են հետևյալին. ա) փողային շուկայում լարում չկա, տոկոսային դրույքը շատ ցածր է. բ) կապիտալների պակասություն չկա. դ) աղբյուրային պաշարների մեջ մեծ ավելացում չկա. դ) արտադրությունը, հաշված բնակչության ամեն մի հոգուն, նշանակելիորեն ավելի ցածր է, քան 1929 թ. բարձրագույն կետի ժամանակը:

Այս փաստարկներից միջ մեկն էլ քննադատություն չի դիմանում: Նրանց հիմնական արատը, վոր միանդամայն բնական է բուրժուական տեսակետի համար, կայանում է նրանում, վոր այստեղ բոլորովին նկատի չի առնված կապիտալիստական սխտեմի ընդհանուր ճգնաժամի իրադրությունը: Բոլոր տեսակների փոխառուական կապիտալի տվելցուկը միայն անդրադարձնում է այն փաստը, վոր գոյություն սենի հիսմնական կապիտալի խրոնիկական ավելացում: Բուրժուազիան ի վիճակի չէ փոքրիշատե լրիվ կերպով ոգտադործելու առկա արտադրական ձեռնարկությունները: Այնգամ ամենամեծ բարենպաստ կոնյունկտուրային մոմենտում ձեռնարկությունների արտադրական կարողությունը իր նշանակելի մասով՝ 15—20%-ով մնում է չոգտադործված: Ըստինքյան պարզ է, վոր այսպիսի պայմաններում ընդհանրապես բուրժուազիան և մասնավորապես խոշոր մոնոպոլիաները տատանումներով է միայն, վոր ձեռնամուխ են լինում արդյունաբերական ձեռնարկությունների ընդլայնմանը կամ նորոգմանը, հիմնական կապիտալի ընդլայնմանը:

Այս, հարկավ, չի նշանակում, թե տեխնիկական առաջադիմությունը վերջին ցիկլի ժամանակ վորևէ դադարման

1 «Բեռլինը Բյորգենցայտունդ», 1937 թ. նոյեմբերի 24:

2 «Աննալիստ», 1937 թ. հոկտեմբերի 23, № 658:

և յենթարկվել: Պայքարը վաճառահանության համար, այլև ապագական արդյունաբերության պահանջները չեն թույլ տալիս այդ: Անկասկած է, վոր վերջին ճգնաժամի ժամանակ անդի յե ունեցել արտադրության միջոցների արգելականացում ինչպես ԱՄՆ-ում, նույնպես և կապիտալիստական մյուս բոլոր յերկրներում:

Բայց բոտ վիճակադրական տվյալները պարզ յերևում է, վոր ԱՄՆ-ում այդ արդյականացումը առաջին հերթին իրագործվել է մեքենային սարքավորման նորոգումով արգեն դոյություն ունեցող գործարաններում, և յուչ թե նոր գործարանային շինարարությամբ: Այս ցույց է տալիս նաև ԱՄՆ-ի արդյունաբերական շինարարության և մեքենաշինության զարգացման վերաբերյալ տվյալների զուգադրումը:

ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԵՐՈՒՄԸ¹

Թվականները	Արժեքը	Մակերեսը	Մեքենաշինությունը (պատվերները)
1929	100,0	100,0	100,0
1930	59,2	54,2	45,5
1931	29,0	26,3	26,3
1932	11,3	12,3	12,6
1933	15,4	15,6	17,4
1934	18,1	17,2	29,7
1935	18,5	21,0	55,2
1936	30,3	36,5	87,7
1937 (առաջին 9 ամիսը)	45,5	51,2	130,0

Այս թվերը ցույց են տալիս, վոր Փարիկա-գործարանային շինարարությունը 1937 թվին 1929 թ. համանման շինարարության կեսին ել չի հասել, իսկ մեքենաների արտադրությունը 1937 թվին նշանակելիորեն անցել է 1929 թ. բարձրագույն կետից, այսինքն՝ հին Փարիկաներում ու գործարաններում դրված են նոր մեքենաներ, պարզ է, հին սարքավորման փոխարեն: Ի միջի այլոց՝ մեքենային սարքավորման պատվերներում բարձրագույն կետն արդեն ձևով է բերված 1937 թ. ապրիլին՝ հասնելով մինչև 181,3 ինդեքսը, և այդ ժամանակից սկսած պատվերները արագորեն

¹ «Աղբյուրի կիսային ամսական վիճակագրական բյուլլետեն», 1937 թ. № 12:

ընկնում էին՝ իջնելով ոգոստոսին մինչև 115 ինդեքսը:

Ֆարրիկա-դործարանային շինարարության և մեքենային սարքավորման պատվերները թվերը ամբողջ ցիկլի վերաբերմամբ պարզ ցույց են տալիս, վոր այդ ցիկլի ժամանակում հիմնական կապիտալի իսկական ընդլայնում ՍՄՆ-ում չի յեղել: Տարիներ են յեղել, յերբ մեքենաների մաշվելը ակներեւորեն ավելի բարձր է յեղել, քան նոր մեքենային սարքավորման հոսանքը: Հիմնական կապիտալի — I ստորաբաժանման արտադրանքի ցիկլային աճման գլխավոր աղբյուրի ընդլայնման բացակայությունը, վորը նշանակում է նաև II ստորաբաժանման ապրանքների վաճառահանության ընդլայնման բացակայությունը — գլխավոր պատճառներից մեկն է այն բանի, վոր ՍՄՆ-ում չի սկսվել ծաղկման Փաղը, և նոր ճղնաժամը պայթեց ավելի առաջ, քան ձեռք բերվեց նախորդ ցիկլի բարձրագույն կետը:

ԱՅՅԻՌՆԵՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՆՈՐ ԵՄԻՍԻԱՆ՝

Ակցիաները և ուրի-	Ակցիաները և ուրի-
Թվականները	Թվականները
գաջիաները միլիոն	գաջիաները միլիոն
(դոլար.)	(դոլար.)

1928	5,346	1933	161
1929	8,002	1934	178
1930	4,483	1935	404
1931	1,551	1936	1,192
1932	225	1937 (10 ա-	1,097
		միսը)	

Այս թվերը ցույց են տալիս, վոր վերջին 7 տարում ընդհանուր առմամբ բաց է թողնված յեղել մոտավորապես հենց այնքան ակցիաներ ու ուրիդացիաներ, վորքան 1930 թ., և միայն մի քիչ ավելի, քան 1929 թ. կիսում: Հետևաբար, վորքան վոր հիմնական կապիտալի նորոգում է կատարված յեղել՝ այդ նորոգումը կատարվել է ի հաշիվ մոտավորապես շահույթների, — շահույթների, վորոնք վերջին

1 «Ֆեդերալ ռեզերվ բալետին», 1937 թ. դեկտեմբեր, էջ 1181:

ապրիլներս շատ բարձր են յեղել¹, — չչոչափելով կապիտալ-ները շուկան:

Նոր կուտակված կապիտալը վորպես արտադրողական կապիտալ կիրառելու աննշանությունը, հիմնական կապիտալի խրոնիկական ավելցուկը անդրադառնում են ՍՄՆ-ում յեղած ամբողջ ցիկլի համար բնորոշ՝ փոխատու կապիտալի ավելցուկով ինչպես փողի շուկայում, այնպես և կապիտալների շուկայում²: ՍՄՆ-ում կապիտալն ավելի կուտակվում էր փողային ձևով, քան հնարավոր էր դործադրել վորպես արտադրողական կապիտալ: Սրանով է բացատրվում ազատ փողային կապիտալների առկայությունը փողերի շուկայում և կապիտալների շուկայում, — մի բան, վորը, սակայն, վոչ մի կերպ չի կարող կանխել իսկական ճգնաժամի ծագումը: Միայն բուրժուական «տեսարան»-տնտեսագետներն են, վորոնք չըջանառության վոլորտումն են տեսնում նախահիմունքը (первооснова) և վորոնք փորձում են կապիտալիստական վերարտադրության ցիկլային շարժումը հետևեցնել կապիտալի շուկայում յեղած մակերեսային յերևույթներից, վորոնք կարող են դայթակղվել այն խելագար պատրանքով, թե իբր ազատ փողային կապիտալների առկա լինելը փողի շուկայում ու կապիտալների շուկայում կարող է արգելք հանդիսանալ ճգնաժամերի ծագմանը:

Ինչ վերաբերում է այն պնդմանը, թե իբր ապրանքային պաշարների գերարտադրության բացակայությունը փաստարկ է ընդդեմ ճգնաժամի ծագման, ապա մենք այս առթիվ կուզեյինք ամենից առաջ նշել հետևյալը. դեռևս

1 40 առաջատար արդյունաբերական մոնոպոլ ձեռնարկությունների զուտ չահույթը կազմել է (միլիոն դոլլարներով).

1935 թ.	1936 թ.	1937 թ.	(առաջին 9 ամիսը)
324	506	400	

(նեյշենել սիտի բանկի ամսական բյուլետենի 1937 թ. նոյեմբերի հաշվարկումներով):

2 Փողային շուկան բնորոշվում է կարճաժամկետ փողային դործառնություններով (փոխատվություններ և այլն), կապիտալների շուկան — յերկարաժամկետ դործառնություններով (բրիդաջիաների եմիսիա և այլն):

Մարքսը համառորեն ընդգծում էր, վոր այն փաստը, թե կապիտալիստական արտադրողների մոտ, արդյունաբերողներին մոտ, վաճառահանությունը հարթ է գնում, և ապրանքները պառկած չեն մնում, վորչ մի կերպ չի կարող ապացույց հանդիսանալ՝ ապրանքները վերջնական հաշվով սպառողին փաստորեն վաճառահանելու մասին։ Այդ ապրանքները կարող են կուտակվել շրջանառության վրտարտում, մեծածախ ու մանրածախ առևտրում։ Մարքսը գրել է.

«Վերարտադրության պրոցեսը մինչև վորոչ սահման կարող է կատարվել առաջվա և կամ նույնիսկ ընդլայնված մասշտաբով, թեև նրանից նետված ապրանքները իրական չեն անցել անձնական կամ արտադրողական սպառման վրտարտը։ Ապրանքների սպառումը չի մտնում կապիտալի շրջապտույտի մեջ, վորից նրանք առաջացել են։ Որինակ, յեթե մանվածքը վաճառված է՝ մանվածքի մեջ ներկայացված կապիտալային արժեքի շրջապտույտը նորից կարող է սկսվել՝ անկախ այն բանից, թե ինչ տեղի ունեցավ վաճառված մանվածքի հետ։ Քանի վոր հաջողվում է վաճառել պրոդուկտը՝ ամեն ինչ նորմալ է ընթանում կապիտալիստական արտադրողի տեսակետից։ Պրոդուկտով ներկայացված կապիտալային արժեքի շրջապտույտը չի խախտվում։ Իսկ յեթե այդ պրոցեսն ընդլայնվում է,—վորը յենթադրում է արտադրության միջոցների արտադրողական սպառման ընդլայնում,—ապա կապիտալի այսպիսի վերարտադրությունը կարող է ուղեկցվել անձնական ընդլայնված սպառումով (և, հետևաբար, պահանջարկով) բանվորների կողմում, վորովհետև այդ պրոցեսի վերաբերմամբ իրեն նախապտրաստում է միջնորդող ողակ հանդիսանում է արտադրողական սպառումը։ Այսպես կարող է աճել—մեծանալ հավելյալ արժեքի արտադրությունը, իսկ նրա հետ մեկտեղ և կապիտալիստի անձնական սպառումը, վերարտադրության ամբողջ պրոցեսը կարող է գտնվել ամենածաղկուն վիճակում—և, սակայն, ապրանքների մեծ մասը կարող է անցնել սպառման վրտարտը միայն առերևութորեն, իսկ իրոք այն մնում է վերադնորդների (перекупщики) ձեռքում չվաճառ-

ված, հետևաբար, փաստորեն դեռևս չարձանակում և մնալ շուկայում»¹:

Վիճակագրական տվյալների սակավությունը թույլ չի տալիս դատել, թե այս պրոցեսը ինչ չափով և այժմ կատարվում ԱՄՆ-ում: Ապրանքային պաշարների վիճակագրությունն ընդգրկում և միայն փաստական պաշարների մի մասը, և ընդամին թվերը միշտ մեծ ուշացումով են հրապարակվում: Վերջին հանրագումարային տվյալներ կան միայն սեպտեմբերի մասին: Նրանք ցույց են տալիս բարձրացուցիչ (повышательная) տենդենց վերջին ամիսներում, և ընդհանուր առմամբ նրանք ավելի բարձր են, քան մի տարի առաջ եր, թեև ավելի ցածր եր, քան 1929 թ. եր, ճգնաժամը ծագելուց առաջ:

ԱՊՐԱՆՔԱՅԻՆ ՊԱՇԱՐՆԵՐԻ ԻՆԴԵՍՏ

(1923—1925 թ. թ. = 100)

	1937 թ. (մայիս)	1937 թ. (սեպտեմբեր)	1936 թ. (սեպտեմբեր)
Ընդհանուր ինդեքսը	99	130	122
Արդյունաբերական ապրանքները	107	108	103
ներք	93	145	136
չուճք	70	111	96
Մետաղները	144	144	125

Այսպիսով, ապրանքային պաշարները մայիսից մինչև սեպտեմբեր աճել ու հասել են նշանակելիորեն ավելի մեծ չափերի, քան մի տարի առաջ եր³: Այն հանգամանքը, վոր պաշարների կուտակումը ճգնաժամը սկսվելուց առաջ դեռ չի հասել հարաբերաբար մեծ չափերի՝ բացատրվում և նրանով, վոր 1929 թ. ճգնաժամի ծանր ցնցումների ժամա-

1 Մարքս, Կապիտալ, հ. II, էջ 64—65, Համկ(բ)Կ Կուսհրատ, 1936 թ.:

2 «Սուրվեյ ոֆ կերբենտ բիզնես», 1937 թ. նոյեմբեր:

3 Դատելով ըստ լրագրական հաղորդումների՝ սեպտեմբերին ու հոկտեմբերին տեղի յե ունեցել ապրանքային պաշարների հետագա աճի կուտակում: Այսպես, որինակ, պղնձի պաշարները սեպտեմբերից

նակից սկսած ամերիկյան բուրժուազիան ցուցաբերում է փոքր ինչ մեծ զդուշություն այս ուղղությամբ:

Այս կապակցությամբ պետք է ուշադրություն դարձնել դարձյալ մի հանգամանքի վրա: Ամերիկյան բուրժուազիան իր ապրանքների համար վաճառահանություն վորոնս-լիս արդեն 1936 թ. նշանակալից չափով ալելի, քան 1929 թվին, դիմում եր տարածամկետ (ապրանքադինը մաս-մաս ստանալու) վաճառման մեթոդին:

Յեթե 1929 թ. ԱՄՆ-ում վաճառված էյին տարածամկետ ձևով (չհաշված անշարժ գույքը) 5 միլիարդ դոլլարի ապրանքներ, իսկ 1932 թ. 2,5 միլիարդ դոլլարի, ապա 1936 թ. այդ գումարն աճեց մինչև 9 միլիարդ դոլլարի¹:

Տնտեսապես ի՞նչ է նշանակում ապրանքների (կահկարասիք, խոհանոցի իրեր, ավտոմոբիլներ, հագուստեղեն և այլն) տարածամկետ ձևով վաճառումը մի այնպիսի գումարով, ինչպես 9 միլիարդ դոլլարն է: Այդ նշանակում է, թույլ, ինչպես 9 միլիարդ դոլլարն է: Այդ նշանակում է, թույլ այդ ապրանքների համար չի յեղել «վաքուսակ պա-վոր այդ ապրանքները վարկով սպառողներին վաճառահանելով՝ բուրժուազիան դրանով իսկ իր թաթն է դնում շնորդների ապագա յեկամտի վրա: Ապրանքները, ճիշտ վոր, վաճառված են, բայց նրանց արժեքը դեռ չի վճարված: Յեթե սպառողներին վարկ չտրվեր, այդ ապրանքները պառկած կմնային պահեստներում: Ճշնաթամի նախադրյալների ստեղծման տեսակետից՝ տարածամկետ ձևով վաճառված ապրանքները այնպիսի ազդեցություն են գործում, ինչպես և կուտակված պաշարները: Վարկավորումով առևտրական-ները գնորդին հարկադրում են ծախսել իր ապագա յեկամուտը վորոշ ապրանքներ գնելու համար: Բայց, ապրանք-

մինչև հոկտեմբեր աճել են 144 հազարից մինչև 182 հազ. տոնն, այն ժամանակ, յերբ պղնձի սպառումն ընկել է 66 հազարից մինչև 15 հազ. տոնն («Թայմս» 1937 թ. նոյեմբերի 16): Կապարի պաշարները հոկտեմբերին աճել են 5 հազ. տոննով, իսկ սպառումն ընկել է սեպտեմբերին 54 հազ. տոննից մինչև 39 հազ. տոնն հոկտեմբերին («Բեռլիներ ֆյորզենցնցաշառնդ» 1937 թ. նոյեմբերի 26):

Նույն բանը նկատվում է նաև ուրիշ շատ ճյուղերում:

¹ «Նյու-Յորկ տրեստ կորպորեյշն»-ի ամսական բյուլլետենի 1937 թվի ապրիլի հաշվարկումներով:

ները ստանալով տարաժամկետ ձևով (գինը մաս-մաս վճարելու պայմանով), սպառողը, հետագայում, մինչև վոր նա կծածկի վճարումները, իր ընթացիկ յեկամուտով հարկադրված է գնել համապատասխանորեն ավելի քիչ քանակութամբ ապրանքներ: Իսկ յեթե վարկով վճառված սպառման միջոցները ավելացնենք ապրանքային պաշարներին, ապա բանից դուրս կգա, վոր վերջիններին կուտակումն արդեն նշանակալիորեն աճել-մեծացել է ճգնաժամի սկզբին:

Միանգամայն անդոր է և այն փաստարկը, թե իբր ճգնաժամը չի կարող պայթել այն պատճառով, վոր ԱՄՆ-ում բնակչության մի հոգուն ընկնող արդյունաբերական արտադրանքը այժմ ավելի ցածր է, քան 1929 թվականին: Կապիտալիզմի ծաղկման եպոխայում վորոշ հիմքով դեռևս կարելի յեր բերել մի այսպիսի փաստարկ ըստ պատմական անալոգիայի: Բայց կապիտալիզմի ընդհանուր ճրգնաժամի ժամանակաշրջանում այդպիսի անալոգիաներն անդոր են:

Այս փաստարկի հետևում թագնված է բոլորովին սխալ տեսական նախադրյալ—վորպես թե կապիտալիստական արտադրության նպատակը բնակչությանը սպառման միջոցներ ամենալավ ձևով մատակարարելն է, վորպես թե բնակչության բացարձակ պահանջմունքներն են, և վոր թե կապիտալի ոգտագործման հնարավորությունը, վոր սահման են դնում կապիտալիստական արտադրության ընդլայնմանը:

Այս ցնդաբանությունը հերքված է դեռևս Մարքսի կողմեց:

«Բանը նրանում չէ, վոր դոյության միջոցներ արտադրվում են չափազանց շատ՝ դոյություն ունեցող բնակչության համեմատությամբ: Ընդհակառակը: Այդ միջոցները արտադրվում են չափազանց քիչ նրա համար, վորպեսզի բնակչության բազմությունը կարողանար կարգին և մարդավարի ապրել...»

Բայց պարբերաբար աշխատանքի միջոցներ և գոյության միջոցներ չափազանց շատ են արտադրվում նրա համար, վորպեսզի նրանք կարողանային գործել, իբրև բանվորներին շահագործելու միջոցներ, մի շահագործում,

վոր տալիս և շահույթի վորոշ նորմա: Ապրանքներ չափազանց շատ են արտադրվում նրա համար, վորպեսզի նրանց մեջ պարունակվող արժեքը և այդ արժեքի մեջ բովանդակվող հավելյալ արժեքը կարելի լինեն իրացնել և վերածել նոր կապիտալի՝ բաշխման նույն պայմաններում և սպառման հարաբերություններում, վորոնք վորոշվում են կապիտալիստական արտադրությամբ, այսինքն՝ վորպեսզի այդ պրոցեսը կարողանա կատարվել առանց շարունակ վերսկսվող պայթյունների:

Բանը նրանում է, վոր չափազանց շատ հարստություն և արտադրվում:

Բայց պարբերաբար չափազանց շատ հարստություն և արտադրվում այդ հարստության կապիտալիստական, անտադոնիստական ձևերով¹:

Ամերիկյան վիճակագրության թվերը իրենց ազդաատու-
թյամբ հանդերձ միանդամայն պարզությամբ վկայում են
այն մասին, վոր ներկայումս մենք գործ ունենք գերարտա-
դրության իսկական ճգնաժամի ծագման հետ՝ այդ ճգնա-
ժամի կլասիկ ձևով: Ճգնաժամը սկսվեց սպառման միջոց-
ների արտադրության անկումից, վորը շարունակվեց մի-
ջանի ամիս և ապա նետվեց (перекинулся) արտադրության
միջոցների արտադրման վրա, ըստ[որում, ինչպես դա
սովորաբար տեղի յե ունենում, շատ ավելի սրությամբ,
քան II ստորաբաժանման մեջ:

Ադյունաբերական արտադրանքի ընթացքը ԱՄՆ-ում
1937 թ. տեղումնության ընթացքում պատկերանում և հետև-
յալ ձևով²:

(1929 թ. = 100)

	Մարտ	Հունիս	Հոկտեմբեր	Ոգոստոս	Սեպտեմբեր	Հոկտեմբեր	Նոյեմբեր
Արտադրության միջոցներ	93,8	92,6	100,6	104,1	94,4	83,5	62,4
Սպառման միջոցներ	102,6	98,7	92,9	94,7	91,6	86,0	82,8

¹ Մարքս, Կապիտալ, Հ. III, էջ 232—233, Համկ(բ)Կ ԿԵԼՀ Կոմկոմ, 1936 թ.:

² «Ազգերի լիգայի ամսական վիճակագրական բյուլլետեն», 1938 թ. № 1:

Սպառման միջոցների արտադրումը մաքսին հասել է բարձրագույն կետին: Այնուհետև նա սկսեց իջնել աննշան տատանումներով և նույնմբերին ընկավ 20%-ով: Արտադրության միջոցների արտադրումը կես տարվա ընթացքում տակավին չարժանակում էր բարձրանալ և ոգոստոսին հասավ բարձրագույն կետին, իսկ ապա նույնմբերին մեկեն գլորվեց ցած 38%-ով:

Հետևաբար, ամերիկյան հասարակության սպառողունակությունը հասել է իր սահմանակետին, վորն ավելի ցածր է 1929 թ. մաքսվումից: Այստեղ արտահայտվում է կապիտալիզմի ընհանուր ճգնաժամի ազդեցությունը: Մենք, սակայն, ուզում ենք կոնկրետորեն վորոշել ԱՄՆ-ի ընակչության սպառողունակության հետագա հարաբերական կրճատման կարևորագույն պատճառները:

Վճռողական պատճառներից մեկն է հանդիսանում խրոնիկական մասսայական դործազրկությունը:

ԳՈՐԾԱԶՈՒԻԿՆԵՐԻ ԹԻՎԸ ԿԱԶՄՈՒՄ ԵՐ

(հաղաքներով)

	1929 թ. (սեպտեմբեր)	1937 թ. (ոգոստոս)
Աշխատանքի Ամերիկյան Ֆեդերացիայի հաշվարկումներով ¹	614	8552
	1929 թ. (մարտ)	1937 թ. (մարտ)
Պաշտիտալիստական «Ազգային արդյունաբերական խորհրդակ- ցական բյուրոյի» հաշվարկում- ներով ²	1054	7529

Թեկուզ այս թվերը և վոչ բոլորովին ճիշտ են (ԱՄՆ-ում դործազրկության պաշտոնական վիճակագրություն չկա), բայց և այնպես նրանք ցույց են տալիս հսկայական տարբերություն 1929 և 1937 թ.թ. միջև: 1929 թ. ԱՄՆ-ի բան-վոր դասակարգը մի այնպիսի աստիճանով էր զբաղված,

1 «Ամերիկեն ֆեդերելչոնիստ» 1937 թ. հոկտեմբեր: 1929 թ. տվյալները, հավանորեն, փոքրացված են:

2 «Կոնֆերենս բորդ բոլետին», 1937 թ. մայիսի 24:

վոր առհասարակ հնարավոր ե կապիտալիզմի ընդհանուր ճգնաժամի պայմաններում (կապիտալիզմի որով միշտ գոյություն ունի արդյունաբերական պահեստի բանակ, իսկ ընդհանուր ճգնաժամի պայմաններում նաև խրոնիկական գործազրկություն՝ ինչքան ել վոր կապիտալիստները լաց լինեն բանվորական ձեռքերի պակասության առթիվ) : 1937 թ. թեկուզ արտադրությունը մոտավորապես ե հասել 1929 թ. մակարդակին, մինչև 10 միլիոնի չափ բանվորներ (տարբեր հաշվարկումներով) մնում եյին գործազուրկ (ներանց մի մասը ներգրավվեց հասարակական աշխատանքների մեջ, վոր կազմակերպել են քաղաքային իշխանություններն ու կառավարությունը) :

Տեխնիկական առաջադիմություն և աշխատանքի ինտենսիֆիկացման հետևանքով 1937 թ. բանվորների ավելի պակաս թիվը, չնայած բանվորական ժամանակի կրճատմանը, արտադրեց հենց այնքան ապրանքներ, վորքան արտադրված եր 1929 թվականին : Յեթե ընդունենք զբաղվածություն՝ Ֆեդերալ ռեզերվային բյուրոյի սահմանած ինդեքսը 1929 թ. համար 100, ապա 1937 թ. առաջին 8 ամսում այդ ինդեքսը կկազմի 96,2, հետևաբար, 1937 թ. կլոր թվով՝ 4%-ով ավելի քիչ բանվորներ են զբաղված յեղել, քան 1929 թվականին : Յեթե մենք ընդամին հաշվի առնենք աշխատանք վորոնողների թիվը՝ ի հետևումն բնակչության 8 տարում ունեցած բնական աճի, այլև ավելացնենք վարձու աշխատանքով զբաղվելու հարկադրված մարդկանց թվին ճգնաժամի պատճառով քայքայված ֆերմերների, արհեստավորների, մանր առևտրականների և այլոց նշանակելի քանակը, ապա հասկանալի կդառնա գործազուրկների այսպիսի վիթխարի բանակի առկայությունը : Ամերիկյան բանվոր դասակարգի ռեալ յեկամուտը 1937 թ. ակներևորեն ավելի ցածր ե, քան 1929 թվականին՝ ի հետևումն խրոնիկական մասսայական գործազրկության և այս պատճառով՝ աշխատանքի վատթարացող պայմանների. պարզ ե, վոր սպառման միջոցների վաճառահանությունը սահմանափակված ե յեղել պրոլետարական մասսաների յեկամուտների քչացումով ավելի առաջ, քան ԱՄՆ-ի արդյունաբերա-

իլան արտադրանքը բնակչության մի հոգու համար հասել է 1929 թվականի մակարդակին:

Արդյունաբերական ասպրանքների վաճառահանության սահմանափակման յերկրորդ կարևոր դործոնը հանդիսանում է ամերիկյան ֆերմերների նշանակելիորեն նվազած յեկամուտը:

Այս մասին խոսում է հետևյալ աղյուսակը.

Թվականներ	Ֆերմերների փողային յեկամուտը (միլիոն դոլլարներով ¹)	Այն գների ինդեքսը, վոր վճարում են ֆերմերները ²
1929	10,479	153
1930	8,451	145
1931	5,899	124
1932	4,328	107
1933	5,117	109
1934	6,348	123
1935	7,090	125
1936	7,865	124
1937 (առաջին 11 ամիսները)	7,862	

Աղյուսակը ցույց է տալիս, վոր ֆերմերների փողային յեկամտի գնողական ուժը, հաշվի առնելով նրանց կողմից գնվող ասպրանքների գների անկումը, վերջին 7 տարում անխորհիտորեն ավելի ցածր է յեղել, քան 1929 թվականին՝ 1—2 միլիարդ դոլլարով: Նշանակում է, ֆերմերները յուրաքանչյուր տարի ստիպված են յեղել գնելու արդյունաբերական ասպրանքներ մի քանի միլիարդ դոլլարով ավելի քիչ, քան 1929 թվականին: 1937 թ. առաջին կիսամյակում ֆերմերների գրությունը բարելավվեց. բարձրացան հացի և գյուղատնտեսության այլ մի քանի պրոդուկտների գները:

1 «Ագրիկուլչերել սիսյուեյչեն», 1937 թ. մարտ, էջ 22 (ներառյալ կառավարության կողմից վճարվող դումարները՝ իբրեւ կոմպենսացիա ցանքային տարածությունը սահմանափակելու համար):

2 «Ֆարմ իմպլեմենտ յուոզ» 1937 թ. ոգոստոսի 26, էջ 32 (1909 թվի ոգոստոսից—1914 թ. հուլիսը=100): 1937 թ. վերաբերյալ՝ «Սենսալիստ» 1937 թ. դեկտեմբերի 31:

Սակայն այդ բարելավումը նորից վերածվեց զերոյի՝ բամբակի և այլ գյուղատնտեսական ապրանքների գները սրընթաց անկումով 1937 թ. աշնանը:

Այս յերեք գործոնները—հիմնական կապիտալի նորոգման ու ընդլայնման չափ աննշան աստիճանը, խրոնիկական մասսայական գործազրկութունը և ֆերմերական յեկամուտների կրճատումը ագրարային ճգնաժամի հետևանքով—վճռական դեր խաղացին այն բանում, Վոր տնտեսական նոր ճգնաժամը պայթեց ավելի առաջ, քան ձեռք բերվեց 1929 թ. բարձրագույն կետը:

ժողովրդական լայն մասսաների անբավարար յեկամուտի հետ սերտորեն կապակցված և նաև այդ ցիկլի համար բնորոշ բնակարանային շինարարության չափազանց աննշան մակարդակը: Համաձայն Ֆեդերալ ռեգերվային ֆոնդի ինդեքսի (1923—1925 թ.թ. = 100)՝ բնակարանային շինարարության բարձրագույն կետը նախորդ ցիկլում ձեռք և բերված յեղել 1928 թ. 126 մակարդակով: Իսկ այժմ ավարտված ցիկլում բնակարանային շինարարության ինդեքսը կազմում եր.

1930 թ.	1931 թ.	1932 թ.	1933 թ.	1934 թ.	1935 թ.	1936 թ.	1937 թ. (առաջին 9 ամիսը)
50	37	13	11	12	21	37	45

Ինչպես տեսնում ենք, շինարարությունը միջին առումով ամբողջ ցիկլի ընթացքում կազմել է 1923—1925 թ.թ. շինարարության $\frac{1}{3}$ -ից պակասը և նախորդ ամբողջ ցիկլի միայն մոտ $\frac{1}{8}$ ը: Իսկ ամերիկյան մամուլի մատնագիտական օրգանների բաղմամբիվ հաշվարկումներով՝ նորաստակների բնակարանային կարիքը բավարարելու, անպետքացած բնակելի տները փոխարինելու և վողորմելի հետնախորշերում (тупища) ապրող չքավորներին ապահովելու համար պահանջվում եյին կամ պահանջվում են միլիարդ միլիոն բնակարաններ: Այս ամբողջ ժամանակը կառուցողական արդյունաբերությունը գրեթե անշարժ կանգ է առել մեռյալ կետում, թեև առկա յե յեղել բնակարանային շինարարու-

Թյան աճման գլխավոր պայմաններէց մեկը—փոխատու կապիտալի առատութիւնը և տոկոսային ցածր դրուլքը։ Ամերիկյան մամուլը սրանում մեղադրում ե կառուցողական բանվորներէ իբրև թէ բարձր դրուլքները և շինանյութերի՝ մոնոպոլիաների կողմից ուռցրած դնբը։ Վերջին հանգամանքը վորոշ դեր կարող ե խաղալ, սակայն վճռական նշանակութիւն ունեցողը այն փաստն ե, վոր խրոնիկական մասսայական գործադրկության հետևանքով, աշխատավոր լայն մասսաների ցածր յեկամտի հետևանքով, չկա բնականաբանների վճարունակ պահանջարկ։ Ուստի և, բոլոր հաշվարկումներէ համաձայն, գոյութիւն ունեցող բնակարանային սուր կարիքը տնտեսապես անհրաժեշտ ներգործութիւն չի կատարում։

Արժեթղթերի կուրսերի խիստ անկումը այս տարի հանդիսանում ե մի նոր գործոն, վորը սահմանափակում ե արդյունաբերական ապրանքների վաճառահանության հնարավորութիւնը։ Նյու-Յորկի բորսայում ռեգիստրացիայի յենթարկված ակցիաների կուրսային արժեքներնկալ փետրվարի վերջի բարձրագույն կետից 36%-ով նոյնմբերի վերջին, վոր նշանակում ե 23 միլիարդ (կլոր հաշվով) դոլլարի նոմինալ կորուստ։ Ըստինքյան հասկանալի յե, այդ կորուստը զուտ ֆիկտիվ ե։ Յերկրի ռեալ ստացվածքին ամենաչնչին չափով անգամ չի դիպել բորսայական կրախը։

Այդ, սակայն, բնավ ել չի նշանակում, թէ այսպիսի ուժ ունեցող բորսայական կրախը չի ազդում գործարար կոնյունկտուրայի վրա։ Ակցիաների տերերը գտնում են,— և ճիշտ են գտնում իրենց անհատական տեսակետից վերցրած,—վոր ակցիաների կուրսի անկմամբ նրանք աղքատացան, ուստի և կրճատում են իրենց ծախսերը (թերևս բացառությամբ իսկական ֆինանսական արիստոկրատիայի)։ Առավել ևս, վոր նրանք փորձով գիտեն, թէ ակցիաների կուրսերի այսպիսի անկման հետևանքով մոտակա տարիներին իրենց յեկամուտները դիվիդենդներից կենթարկվեն խիստ նվաղեցման։ Կառավարող դասակարգի ծախքերի այս կրճատումը II ստորաբաժանման ապրանքների վերաբերմամբ,

առանձնապես պերճանքի առարկաների նկատմամբ, հանդիսանում է մի նոր մոմենտ, վորը նպաստում է վաճառահանության կապիտալիստական շուկայի նեղացմանը:

Այլելի ևս կարևոր է այն, վոր բորսայական կրախը նվազեցրեց կապիտալիստների առանց այն ել անշան հակումը՝ իրենց կապիտալը ոգտագործելու արտադրողական ձևով, իբրև ներդրումներ նոր ձեռնարկությունների մեջ: Բորսայական կրախը բուրժուազիայի արտահայտությամբ «կասեցնում է ձեռնարկատիրական գործունեյությունը», այսինքն արգելափակում է I ստորաբաժանման ապրանքների պահանջարկը, և այս իմաստով հանդիսանում է մի գործոն, վորը արագացնում է գերարտադրության ճգնաժամի սկիզբը:

Վորոշ դեր է խաղում նաև եքսպորտի անկումը: 1927—1929 թ.թ. ԱՄՆ-ի եքսպորտի գումարն ամսական գերազանցում եր 400 միլիոն դոլլարից, իսկ 1936 թ. այդ գումարը կազմել է ընդամենը 210 միլիոն դոլլար: Վիթխարի՝ անկում, անգամ յեթե հաշվի առնենք դների իջեցումը (կրոր հաշվով 15%-ով հանդեպ 1929 թ.): 1937 թ. գարնանը և ամառն եքսպորտը ուժգնապես աճեց. սա սովորաբար տեղի յե ունենում, յերբ վորեւ մեկ յերկրում գերարտադրության ճգնաժամը առաջ է հասունանում, քան կապիտալիստական մյուս յերկրներում: Այս դեպքերում, յերբ ներքին շուկայում արդեն կան պառկած ապրանքներ, ապրանքներն ուժգին չափով նետվում են համաշխարհային շուկա, վորը գեոևս վարող է կլանել նրանց:

Ամերիկյան եքսպորտի հետ մնալու պատճառներից մեկը, բացի կապիտալիստական բոլոր յերկրներին չոչափող ալտարիկայի և պրոտեկցիոնիզմի տենդենցից, հանդիսանում է կապիտալների եքսպորտի փաստական դադարեցումը: Յեթե իբրև հիմք ընդունենք ԱՄՆ-ում արտասահմանի համար բաց թողնվող արժեթղթերի եմիսիան, ապա առանձնապես ցւթեղ աչքի կընկնի այժմյան և նախորդ ցիկլերի միջև յեղած տարբերությունը: 1927—1929 թ.թ. ԱՄՆ-ում բաց են թողնված արտասահմանի համար 6,2 միլիարդ դոլլարի արժեթղթեր, 6 տարում (1932—1937 թ.թ.)— ընդ-

Հանուր առմամբ—112 միլիոն, իսկ 1937 թ. 9 ամսում՝ 3 միլիոն դոլլարի։ Այդ, իհարկե, չի նշանակում, թե կապիտալիզմի եքսպորտ ընդհանրապես չի յեղել։ Առանձին դեպքերում ամերիկյան կապիտալիստները կապիտալները ղեկավարել են արտասահմանում՝ չդիմելով եմիսիոն շուկային։ Մյուս կողմից՝ այլ յերկրների կապիտալիստներն էլ նշանակելի չափով կապիտալներ են դետեղել ԱՄՆ-ում ամերիկյան արժեթղթեր հավաքագնելու (скупка) միջոցով¹։ Յեւ յեթե կապիտալների եքսպորտը ԱՄՆ-ից իրադործւել է առանց եմիսիոն շուկային դիմելու, ապա կապիտալների հոսանքը այլ յերկրներից դեպի ԱՄՆ-ը վոչ միայն ծածկել է այդ եքսպորտը, այլև այն կոմպենսել է հալելումով, վոր հաստատւում է վոսկու հսկայական հոսանքով դեպի յերկիրը²։ Կապիտալների եքսպորտի մեջ յեղած իրատական դադարը (նախորդ ճգնաժամին նախընթացած տարիների վիթխարի եքսպորտի համեմատությամբ) նշանակում է, վոր ամերիկյան բուրժուազիան զրկւել է իր ապրանքային եքսպորտը կապիտալների արտահանությամբ ամրապնդելու հնարավորությունից, վորով և մասամբ բացատրւում է ապրանքային եքսպորտի սաստիկ անկումը։

Ամերիկյան տնտեսության զարգացման ավելի մանրամասն անալիզը ցույց է տալիս, վոր գերարտադրության իսկական ճգնաժամի բոլոր նախադրյալները ԱՄՆ-ում առկա յեն յեղել։ Ամերիկյան տնտեսագետների հույսերը,—թե սա միայն կարճատե չեղում կլինի, ինչպես 1924 և 1927 թվերին եր, կամ թե չե, Ենգելսի տերմինարանությամբ,

1 Պաշտոնական տվյալներով 1935 թ. վերջերին ԱՄՆ-ում ոտարերկրյա յերկարաժամկետ կապիտալների դրումներ են յեղել 5035 միլիոն դոլլար, կարճաժամկետ՝ 1220 միլիոն դոլլար։ 1½ տարում, ոկած 1935 թ. վերջերից մինչև 1937 թ. հունիսը ներառյալ, ԱՄՆ-ում ղետեղւել են ելի 2140 միլիոն դոլլար ոտարերկրյա կապիտալների դրումներ՝ բանկային ավանդների և արժեթղթերի հալաքագնման ձեով («Յեերալ ռեզերվ բոլլետին», 1937 թ. հոկտեմբեր, էջ 998—1000)։

2 Վոսկու պաշարը ԱՄՆ-ում աճել է 1934 թվականի վերջերի 8,2 միլիարդ դոլլարից մինչև 12,7 միլիարդ դոլլարի 1937 թ. սեպտեմբերին։ 1937 թ. առաջին 9 ամսում վոսկու դուտ հոսանքը կազմեց ղրեթե 1,5 միլիարդ դոլլար։

միջանկյալ ճշնաթամ՝ ի հակադրումն մեծ ճշնաթամի,—
հիմնադրված չեն:

Այս հաստատվում է նույնպես արդյունաբերական ար-
տադրանքի, առանձնապես I ստորաբաժանման վերաբերյալ
արտադրանքի, անսովոր անկումով:

Բերենք մի քանի բնորոշ թվեր.

ՇԱԲԱԹԱԿԱՆ ԻՆՎԵՍՏԵՐԸ

1937 թ.	Տնտեսական ակտի- վության ինդեքսը (յստ Վերս-Յորկ թայմս)	Պողպատաձուլական արդյունաբերու- թյան արտադրա- կան կարողության ոգտագործումը (%) ¹	Քաղաքական վազմ- ների քանակը
4 սեպտեմբերի	109,3	71,6	305
2 հոկտեմբերի	103,5	66,1	347
6 նոյեմբերի	93,5	41,0	732
13 »	90,5	36,4	690
20 »	89,5	31,0	647
27 »	85,3	29,6	558
4 դեկտեմբերի	84,8	27,5	623
11 »	85,0	27,5	622
18 »	85,0	23,5	603
25 »	84,3	19,5	460
1 հունվարի 1938 թ.	78,3	—	—

Այս թվերը խոսում են ընդհանրապես դործարար կոն-
յունկտուրայի սրընթաց անկման մասին 15%-ով, 10
չաբթում: Բեռնաշրջանառությունը յերկաթուղիներում 3
ամսում նվազել է 20%-ով, իսկ պողպատաձուլական դոր-
ծարանների արտադրական կարողության ոգտագործումը
11 չաբթում իջել է ավելի, քան կիսով չափ: Անկման տեմ-
պերը, առանձնապես պողպատաձուլական արդյունաբերու-

1 Յերկաթի և պողպատի ամերիկյան ինստիտուտի տվյալներով:

թիւն մեջ, նշանակելիութիւնն ամբողջ էն, քան 1929 թ. աշնանը:

II ստորաբաժանման ճյուղերի վերաբերմամբ չարաթիւան տվյալներ չկան, իսկ ամսական տվյալներ կան առայժմ միւնչեւ նոյեմբերը ներառյալ¹:

ԱՄՆ, II ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆԱՐԱՆ ԱՐՏԱՆԻՐԱՆԻՐ

	1937 թ. բարձրագույն կետը	1937 թ. վեր- ջին տվյալ- ները	Անկման տոկոսը
Բամբակի սպառումը (հազար հակերով)	779 (մարտ)	485 (նոյեմբեր)	—37,7
Բամբակեղենի արդյունաբե- րության բեռնալորումը (%/օ-ով)	148 (մարտ)	111 (հոկտեմբեր)	—25,0
Կաշկեղենի արտադրությունը (հազ. զույգերով)	45946 (մարտ)	33617 (սեպտեմբեր)	—26,8
Բրդի սպառումը	139 (մարտ)	96 (սեպտեմբեր)	—30,9
Մանրի պրոդուկցիայի արտադրությունը	99 (1936 թ. դեկտեմբեր)	81 (հուլիս)	—18,2
Կաշիներ և կաշվե շինվածքների ար- տադրությունը	136 (հունվարի)	100 (սեպտեմբեր)	—26,5
Ծխախոտի արտա- դրանքը	183 (1936 թ. դեկտեմբեր)	162 (սեպտեմբեր)	—11,5

1923—1925 թ. թ. ինդեքսը=100

Աղյուսակը ցույց է տալիս, Վոր II ստորաբաժանման մեջ ևս արտադրանքի անկումը արդեն չատ մեծ է²: Անկասկած, դեկտեմբերին արդյունաբերական արտադրանքը

1 Աղբյուրները. «Մերվեյ ռֆ կերրենտ Բիզնես» և «Ֆեդերալ ռեզերվ Բուլետեն», 1937 թ. դեկտեմբեր:

2 «Արհեստական մետաքսի մանածագործական ասոցիացիայի»

արդեն ընկել և ավելի ցածր, քան ամենամեծ անկման կետը
XIX դարի ճգնաժամերի ժամանակ:

Արտադրության անկման տեսլիկն այժմյան ճգնաժամում
չափազանց խիստ ձևով և պատկերանում.

ՖԵՐԵՐԱԼ ՌԵՋԵՐՎԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹՅԱՆ ԻՆԴԵՔՍԸ 1

(1923—1925 թ. թ. = 100)

	Ապրիլ	Ոգոստոս	Սեպտեմբեր	Հոկտեմբեր	Նոյեմբեր
Սեզոնային տատանումները բացառելով	118	118	110	101	95-ից ցածր (նախնական գնահատումով)
Առանց սեզոնային տատանումները բացառելու	125	114	106	99	95-ից ցածր (նախնական գնահատումով)

Անկումը ոգոստոսից սկսած ժամանակամիջոցում հըսկայական և. չորս ամսում նա կազմել և (սեզոնային տատանումների ազդեցության ուղղումով) 20%-ից ավելի: Տարվա վերջերին այդ անկումը, պետք և կարծել, հասած և յեղել 25%-ի: Առանձնապես սաստիկ անկում և նկատվում պողպատի արտադրության մեջ: 1929 թ. վերջերում պողպատի արտադրության բեռնավորումը կազմում էր տակավին 59%, 1937 թ. վերջին նա ընկավ մինչև 19,5%:

Բայց արտադրանքի այս արագ և ուժեղ իջեցումը I ստորարթնում առաջանում և վոչ միայն զուտ տնտեսական մոմենտներին. մեծ դեր են խաղում նաև քաղաքական մոմենտները—ամերիկյան խոշոր բուրժուազիայի ամենառեակցիոն մասի սարսուծք: Ամերիկյան ծանր արդյունաբերության (սե-մետաղադրոթյունը, ավտոմոբի-

ավյալներով արհեստական մետաքսից պատրաստված զործվածքների տնտեսական արտադրանքը 1937 թվականի բարձրագույն կետին իջավ 49—93%-ով («Ջոնսոն օֆ կոմեր» 1937 թ. նոյեմբերի 8, Նյու-Յորկ):

1 «Ֆեդերալ ռեզերվ բոլլետին» 1937 թ. դեկտեմբեր, էջ 1250:

լային արդյունաբերությունը և այլն) բանվորներին միավորումը վորպես CՄՕ («Կոմիտե արդյունաբերական արհմիություններ կազմակերպելու համար») առաջին անգամ Ամերիկայի պատմության մեջ հարկադրեց ծանր արդյունաբերության արքաներին ընդունել արհմիությունները և նրանց հետ կոլեկտիվ պայմանագրեր կնքել: Սրան նպաստեց—ի տարբերություն Կուլլիջի և Հուվերի նախագահության ժամանակները—Ռուզվելտի ազմինիստրացիայի բարյացակամ վերաբերմունքը դեպի արհմիությունները: Բայց նրանք կոլապսանադրեր կնքեցին շատ կարճ ժամկետներով, մեծ մասամբ՝ մի տարով: Այժմ նրանք ոգտվեցին ճգնաժամից, վորպեսզի սկսեն բանվորներին խմբերով փոզոց չպրտել: Նրանք արտադրանքը կրճատում են ավելի ուժեղ, քան դա պահանջում է տնտեսական անհրաժեշտությունը: Նրանք վաղաժամ փակում են ձեռնարկությունները: Նրանք ուզում են աշխատանքի շուկայում այնպիսի կացություն ստեղծել, վորի ժամանակ նրանք կարողանային գլուխները ազատել կոլապսանադրերից, իսկ գուցե և՛ քայքայել նոր ինդուստրիալ արհմիությունները: Սրա հետ մեկտեղ նրանք աշխատում են ճգնաժամի պատասխանատվությունը գցել Ռուզվելտի կառավարության վրա, վորը իբրև թե կալիտալի վրա այնքան ծանր հարկեր է դնում, վոր արտադրությունը դառնում է վնասաբեր:

Խոշոր կապիտալի այս սարտաժի մասին շատ դեպքերում բացահայտորեն են խոսում. «New-York World Telegram» լրագրի ֆինանսական խմբագիր Ռ. Մ. Գենդեր-շտը 17. XI 1937 թ.¹ գրում է.

«Խոշոր մարդը («the big fellow») գործադուլ արեց՝ նա հարկադրված է վարել իր գործերը, վորպեսզի գոյություն ունենա: Նա կարող է ճգնաժամը կրել առանց մեծ դժվարությունների, ուստի և, նա ի վիճակի չէ սպասել, մինչև վոր հարկերը կփոխվեն համապատասխան նրա ցանկությունների»:

Ֆինանսական ոլիգարխիայի վարած քաղաքականությունը սրում է ճգնաժամը ԱՄՆ-ում, այս քաղաքականու-

1 Մեջ է բերված «Դեյլի Ուորկեր»-ում 1937 թ. նոյեմբերի 18-ին

թյունը արտահայտվում է մանավանդ արտադրության միջոցների արտադրման չափազանց արագ իջեցմամբ:

Այսպես, հարկավ, հարց է ծագում ճգնաժամի հետագա զարգացման հեռանկարների մասին ԱՄՆ-ում և նրա ազդեցության մասին կապիտալիստական այլ յերկրների վրա:

Բուն իսկ ԱՄՆ-ում՝ պայմանով, վոր այժմյան պատերազմները չեն վերածվի 1938 թվականին վճռական խմբերիստական յերկրների համընդհանուր պատերազմի՝ ճգնաժամը արտադրության բնագավառում, անկասկած, կլինի հենց այնպես խորը, ինչպես և 1929 թ. ճգնաժամը: Բոլոր այն դործոնները, վորոնք կազմել են առանձին տեսակի դեպրեսիայի եյությունը և հանդեցրել են ճգնաժամի ծագելուն՝ ավելի առաջ, քան ձեռք եր բերված 1929 թվականի բարձրագույն մակարդակը՝ պետք է իրենց հետևից առաջացնեն արտադրության վոչ պակաս խորը ճգնաժամ, քան նախորդը:

Կասկած չկա, վոր մասսայական գործադրկությունը, խոշոր բուրժուազիայի ամենառեակցիոն մասի սաբոտաժի հետևանքով, նոր ճգնաժամի պայմաններում ավելի մեծ է լինելու, քան նախորդ ճգնաժամում: Մոտավոր հաշիվներով՝ ճգնաժամի սկզբներին արդեն կային 8 միլիոնից անց գործազուրկներ, նրանց կմիանան դարձյալ նոր գործազուրկներ միլիոնները:

Արդեն ճգնաժամի առաջին շաբաթները, յերբ նրա բնույթը տակավին պարզ չեր, ամերիկյան բուրժուազիան սկսեց լայնորեն կիրառել իր Փաբրիկաներն ու գործարանները բանվորական կրճատ ժամանակի փոխադրելը կամ դրանք փակել յերկու շաբաթով: Շուտով սկսվեցին նաև մասսայական արձակումները: Ազգային արդյունաբերական բյուրոյի տվյալներով՝ զբաղված բանվորներ թիվը ապրիլի կեսերից մինչև նոյեմբերի կեսերը իջել է 6,4%-ով: Կրեյսլերի ավտոմոբիլային կոնցերնը 1937 թ. նոյեմբերի 24-ին Դիտրոյիտում 55 հազ. բանվորներից արձակեց 10 հազարը, իսկ բանվորական շաբաթը պակասեցրեց մինչև 32 ժամի: «Ջեներալ Մոտորս» Ֆիրման 1937 թ. վերջին

արձակեց 20 հազար բանվոր: Եղիստեյան դործարաններում արձակվեցին 3500 բանվորներ, «Անակոնդի» պղնձահանքերում—1500, ռադիոդործարաններում—5500 և այլն: Արձակումների ալիքն ամեն ուր մեծանում է: Պողպատածուլական արդյունաբերության մեջ բանվորական շարժվող դարձել է 20—25 ժամ և համապատասխանորեն իջեցված են 600 հազ. բանվորների դրուժները: Պողպատածուլողների արհմիությունների հաշիվներով՝ այս արդյունաբերության մեջ արդեն «արձակուրդ են ստացել» 200 հազար մարդ¹:

Համաձայն Մ. Մետերլիկ՝ պաշտոնական աղբյուրներից վերցված հաշվետվության՝ նոյեմբերի կեսերին ճգնաժամի հետևանքով 1 միլիոն բանվորներ ամբողջապես դործադուրկ դարձան, իսկ 1 միլիոնը փոխադրված են բանվորական կրճատ ժամանակի: Տարեվերջին ԱՄՆ-ում կային 12 միլիոնից վոչ պակաս դործադուրկներ:

ԱՄՆ-ում պետական վոչ մի ոժանդակություն դոյություն չունի դործադուրկների համար: Պետական-հասարակական աշխատանքների համապատասխան ընդլայնումը հաշիվ թե հնարավոր լինի՝ նկատի ունենալով բյուջետային մեծ ղեֆիցիտը, վոր նկատվում է ցիկլի ամբողջ տևողության ընթացքում: Հետևաբար, դործադուրկությունը ավելի ևս ծանրությամբ է հարվածելու ամերիկյան պրոլետարիատին, քան նախորդ ճգնաժամում: Պարզ է, բուրժուազիան, մանավանդ խոշոր մոնոպոլիստները, կողտադործի ներկայացող ղեպը և կիրորձի ի չիք դարձնել վերջին տարիներում ամերիկյան բանվորների ունեցած նվաճումները՝ արհմիությունների ճանաչումը և կոլեկտիվ պայմանագրերը: Դասակարգային պայքարի ուժեղագույն սրումը անխուսափելի յե դառնում:

Նորից սաստիկ կարկի ազրարային ճգնաժամը: Գներկ տարբերությունը (расхождение) արդեն սրվում է ի վնաս ֆերմերների: Բամբակի գները արդեն ավելի ցածր են, քան յերբեք ԱՄՆ-ի պատմության մեջ: Հացի գները շարունակում են տարբեր տատանումներով ընկնել, իսկ խոշոր արդյունաբերական մոնոպոլիստները առաջժ վոչ մի

1 «Թայմս», 1937 թ. նոյեմբերի 26:

Հակում չեն ցուցաբերել՝ իջեցնելու գյուղացիների կողմից սպառնող ապրանքների գները: Մոտիկ ապագայում աշխատավոր գյուղացիութան կացությունը անխուսափելիորեն սաստիկ կվատանա:

Ճգնաժամը արտադրութան վոլորտում կատարված և, ինչպես ցույց է տալիս բորսայական կուրսերի սաստիկ անկումը, վարկային վոլորտում յեղած ճգնաժամի հետ: Տվյալ մոմենտում չի կարելի նախագուշակել՝ կլինի՞ արդյոք այս ճգնաժամը այնպիսի իսկ թափի, ինչպես նախորդը, վոր ուղեկցվեց բոլոր բանկերի փակումով 1933 թ. և դոլլարի արժեքազրկումով: Այդ կախված է շատ հանգամանքներից, մասամբ և այն միջոցներից, վոր կփորձի ձեռնարկել Ռուզվելտի կառավարությունը ճգնաժամի դեմ պայքարելու համար: Բայց նախորդ ճգնաժամի փորձը ցույց է տալիս, վոր բոլոր միջոցառումները, վորոնք ուղղված են վարկային ճգնաժամը կանխելու համար, միայն ձգձգում են նրա սկիզբը, իսկ այնուհետև նա պայթում է և՛ ավելի մեծ ուժով:

Այն փաստը, վոր գների մակարդակը ճգնաժամի սկզբին այնքան բարձր չի յեղել, ինչպես 1929 թ., առանձնապես յեթե հաշվի առնենք դոլլարի 40-պոկոսյա արժեքազրկումը թույլ է տալիս սպասելու տոկոսային տեսակետից գների ավելի պակաս անկում ճգնաժամի պարագայում: Բայց վերջնական հաշվով վճռականը փողային ու վարկային վոլորտում յեղած ճգնաժամի աստիճանի համար լինելու յե արտադրութան վոլորտում յեղած ճգնաժամի խութությունն ու սրությունը:

ՍԿՍՎՈՂ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՄԻՄՊՏՈՄՆԵՐԸ ՄՅՈՒՍ ՅԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ

Կապիտալիստական եկոնոմիկայի զարգացման ընթացքը 1937 թ. պարզ կերպով խոսում է այն մասին, վոր բացի ԱՄՆ-ից մյուս կապիտալիստական յերկրներումն ևլ ճգնաժամի սիմպտոմներ կան, թեև նրանցում ճգնաժամը արտադրութան վոլորտում դեռ չի պայթել բացահայտորեն:

Կարևորագույն նշանը հանդիսանում է վերջին 9 ամս-
վա ընթացքում բորսային բոլոր ապրանքների գների սաս-
տիկ անկումը: Բերենք ամօղիակամ բորսային ապրանք-
ների գները. այդ գները, դեռևս մինչև այժմ, վճարական են
կապիտալիստական աշխարհի համար.

ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒԹՅՆ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԲՈՐՍԱՅԱԿԱՆ ԳՆԵՐԸ ԼՈՆԴՈՆԻՄ¹

	Բամբակ (սկզբնա- բով՝ ֆունտին)	Բուրդ (կնդեքս)	Պղինձ (ֆունտ ստեղծվելիք գներով՝ սոննին)	Անագ (ֆունտ ստեղծվելիք գներով՝ սոննին)	Կաուչուկ (սկզբնա- բով՝ ֆունտին)	Կակաո (շերերի գներ- ով՝ կվադրանտին)
	Լիվերպուլ		Լոնդոն			
Մաքսիմալ գինը 1937 թ.	8,19	40	77	306	13,5	53
Գինը նոյեմբերի սկզբին	4,50	32	42	201	7,5	27
Գինը դեկտեմբերի սկզբին	4,62	29	39	191	7,3	26,5

Այսպես ուրեմն, մենք տեսնում ենք, վոր ապրանքնե-
րից վոմանց գներն ընկել են կիսով չափ: Արդեն միայն
այդ ցույց է տալիս, վոր ճգնաժամը վրա յե հասնում:
Մյուս կողմից, գների անկումն իսկ իր հերթին ծառա-
յում է իբրև գործոն ճգնաժամի կապերն արձակելու հա-
մար:

Գների անկումն այնքան մեծ է, վոր արդեն մենակ
նա պետք է տանի դեպի վերարտադրության պրոցեսի ու-
ժեղ կազմալուծումը: Այս առթիվ Մարքսը գրել է.

«Մյուս միանում է այն, վոր գների վորոշ յենթադրա-
կան հարաբերություններն են պայմանավորում վերարտա-
դրության պրոցեսը, և այդ պատճառով վերջինս գների
ընդհանուր իջնցման հետևանքով դադարում է և յենթարկ-

¹ Վորովհետև խոսքը գների շարժման մասին է, մենք բերում ենք
միատեսակ վերակ ունեցող ապրանքների միևնույն քանակի միայն բուն
գները՝ առանց նրանց մատնանշման:

վում է կազմալուծման: Վերարտադրության պրոցեսի այս կազմալուծումը և դադարումը կասեցնում է վորդի վորպես վճարման միջոցի ֆունկցիան, վորը դարգանում է կապիտալի դարգացման հետ միասին և հիմնվում է գների հիշյալ յենթադրական հարաբերությունների վրա, հարյուրավոր տեղերում պատում է վորոշ ժամկետներով վճարելու պարտավորությունները շղթան, ավելի ևս սրվում է սրան ուղեկցող՝ վարկային սխառմի ցնցումով, մի սխառմ, վոր դարգացել է կապիտալի հետ միասին, և այսպիսով հանդեսնում է ուժեղ ու սուր ճգնաժամերի, հանկարծակի բռնի արժեքաղրկումների, վերարտադրության պրոցեսի իրական խախտման ու անկման և, սրա հետ մեկտեղ, վերարտադրության իրական կրճատման»¹:

Վորպես վրա հասնող ճգնաժամի յերկրորդ կարևորագույն նշան հանդիսանում է ակցիաների կուրսերի սաստիկ անկումը, բորսային խուճապի կրկնվող դեպքերը վոչ միայն ԱՄՆ-ում, այլև բոլոր բորսաներում, վորտեղ ազատ շրջանառություն գոյություն ունի:

ԱՐԴՅՈՒՆԱՐԵՐԱԿԱՆ ԱԿՑԻԱՆԵՐԻ ԿՈՒՐՍԵՐԸ (1929 թ. = 100)

Ցերկրները	Բարձրագույն միջին-ամսականը—1937 թ.	Վերջին ամիսը
Անգլիա	121,6 (հունվար)	99 (նոյեմբեր)
Ֆրանսիա	52 —	40,0 »
Շվեդիա	84,8 (մարտ)	69,7 »
Հոլանդիա	73,2 (ոգոստոս)	61,3 »

Ակցիաների գների այս սաստիկ անկումը ցույց է տալիս, վոր յեվրոպական յերկրներում ևլ բուրժուազիան զգում է տնտեսական ճգնաժամի մոտենալը և նախատեսում է ակցիաների բերած գրվիդենդների նվազում:

Իսկ ինչ վերաբերում է արտադրությանը, ապա մենք այստեղ կարող ենք հավաստել հետևյալը. 1937 թ. ընթացքում մի շարք յերկրներում արտադրության վերելքը կանգ առավ, իսկ մի շարք յերկրներում սկսվեց արտադրության

¹ Մարքս, Կապիտալ, հ. III, էջ 229, Համկ(բ)ի Կի Կուսհրատ, 1936 թ.:

անկում: Սակայն, ներկա մոմենտին տակավին պարզ չէ, նշանակո՞ւմ է այդ ճգնաժամի սկիզբը կամ թե չէ՝ մենք այստեղ գործ ունենք ժամանակավոր իջեցումների հետ:

Առայժմ յեւրոպական յերկրներում տեղի ունի վերելքի դադար միայն, և վրչ թե ճգնաժամի ծագում: Բայց և այնպես, պարզ է, վոր ճգնաժամը ԱՄՆ-ում կարագացնի ճգնաժամի պայթումը կապիտալիստական մյուս յերկրներում՝ վորքան վոր այնտեղ ել ավելի կամ պակաս չափով նրա նախադրյալները արդեն հասունացել են: Ամերիկյան ճգնաժամի ազդեցությունը կարտահայտվի այնքան շուտ, վորքան այս կամ այն յերկրը տնտեսապես սերտորեն է կապված ԱՄՆ-ի հետ:

Ակներև է, վոր առաջին յերկրներից մեկը, վորտեղ կապիթի ճգնաժամը, լինելու-յե կանադան, վորը սերտորեն կապված է ԱՄՆ-ի հետ և վորոչ խմաստով, նույնիսկ, հանդիսանում է նրանց մասը: Կանադայում մենք արդեն ունենք մի շարք փաստեր, ամենից առաջ ծանր արդյունաբերության մեջ, վորոնք խոսում են ճգնաժամի մոտենալու մասին: Այսպես, որինակ, 1937 թ. հոկտեմբերի վերջերին յեղած 10 հրահարոցից (դոմնաներից) այնտեղ հանդգնված է յեղել 4-ը:

Անգլիայում ճգնաժամի սկիզբը նույնպես առկա յէ: III յեռամսյակում (իսկ Անգլիան տալիս է արտադրության միայն յեռամսյակային ինդեքսները) ինդեքսը 2,5%-ով ավելի ցածր է յեղել, քան II յեռամսյակում: Ամերիկյան ավելի ցածր է յեղել, քան II յեռամսյակում: Ամերիկյան ճգնաժամի ազդեցությունը արտահայտվում է յերկաթի ու պողպատի շուկայի վիճակի վրա: Վերջին ամիսներում սկսվել է գործազուրկների թվի աճում, ըստվորում՝ բաակահանին սրընթաց աճում. սեպտեմբերին գործազուրկների թիվը բարձրացավ 30 հազարով, հոկտեմբերին՝ 51 հազարով, նոյեմբերին՝ 109 հազարով, դեկտեմբերին՝ 135 հազարով: Սրանք ճգնաժամի առաջին սիմպտոմներն են Անգլիայում: Ակներև է, վոր ամերիկյան ապրանքների ուժգին մրցությունը համաշխարհային շուկայում, Անգլիայի կողմից չինական և ավելի ևս մեծ չափով ճապոնական շուկան կորցնելը, այլև բնակարանային շինարարության կըր-

ճատումը (բնակարանաշինարարությունը դրեթե ամբողջ տարվա ընթացքում չի զարգանում) — այս ամենը ցույց է տալիս, վոր Անդլիան ևս մոտենում է ճգնաժամին¹։ Նրա զարգացման վորոշ հապաղումը բացատրվում է ռազմական բնույթի վիթխարադույն պատվերներով։

Կարելի չէ յենթադրել, վոր Ֆեվրուպյում ճգնաժամը, բացի Անդլիայից, առաջին հերթին կհարվածի հյուսիսային յերկրներին — Շվեդիային, Ֆինլանդիային, Նորվեգիային, Դանիային ու Բելգիային։ Այս յերկրներում, վորտեղ տեղի չէ ունեցել վերջին ցիկլի ամենից ավելի «նորմալ» զարգացումը, ճգնաժամի նախադրյալները նույնպես առկա չեն։ Շվեդիայում արդեն կան ճգնաժամի բայականին բացահայտ նշաններ ծանր արդյունաբերության մեջ։ Վաղուց չէ, վոր այնտեղ պողպատի դները մեկեն իջան 15%-ով։ Ֆեթե 2—3 ամիս սրանից առաջ Շվեդիայում անդադար ամեն ուր խոսում էին յերկաթի լոմի պակասության մասին, ապա այժմ նրա առատությունը կա։ Այդ կարված է այն բանի հետ, վոր ԱՄՆ-ը համաշխարհային շուկա չէ նետում հսկայական քանակությամբ լոմ, իսկ այն ճնշում է Շվեդիայի ծանր արդյունաբերության վրա։

Ճգնաժամը զանց չի առնի նաև Ֆաշիստական յերկրները, վորոնց տնտեսությունը գտնվում է բացարձակապես լարված վիճակում։

Այդ յերկրներում բուրժուազիան հաստատել է Ֆաշիստական դիկտատուրա։ Բայց նրանց եկոնոմիկան չի տարբերվում կապիտալիստական մյուս յերկրների եկոնոմիկայից։ Ֆաշիստական յերկրները տնտեսության առանձնահատկությունն այն է, վոր այդ տնտեսությունն արդեն ձեվափոխված է դեպի ռազմական տնտեսության կողմը։ Այդ նշանակում է, թե Ֆաշիստական տնտեսությունը հիշեցնում է տնտեսությունը կապիտալիստական ամեն մի յերկրի, վոր-

1 «Եկոնոմիստի» ինդեքսը 1937 թ. դեկտեմբերի մասին կազմում էր 110,5 ընդդեմ 113,5-ի սեպտեմբերին։ Տեքստիլ արդյունաբերությունը Լանկաշիրում մասնակի (5 միլիոն իլիկ) կանգնեցրեց աշխատանքը յերկու շաբաթով սպրանքների գերարտադրության պատճառով («Թայմս» փետրվարի 1, էջ 38)։

ըը գտնվում է պատերազմական վիճակում: Իսկ ինչո՞ւ է ընդդիմվում պատերազմական վիճակում գտնվող կապիտալիստական յերկրները տնտեսությունը:

Իմպերիալիստական եպոխայի և առանձնապես ընդհանուր ճգնաժամի ժամանակաշրջանի կապիտալիստական եկոնոմիկան սովորաբար այնպիսի վիճակումն է գտնվում, յերբ ապրանքների առաջարկը գերազանցում է պահանջարկին: Խոսքը, իհարկէ, վճարունակ պահանջարկի մասին է, և վոչ թէ առհասարակ պահանջարկի մասին: Իսկ ի՞նչ վիճակումն է գործը այդ հիմնական հակասության տեսակետից այն ժամանակաշրջանում, յերբ կապիտալիստական յերկիրը գտնվում է մեծ պատերազմի կացության մեջ: Արդէի բանակների հսկայական պահանջարկը չուկայի այնպիսի ընդլայնում է տալիս, վոր պահանջարկը առաջարկից ավելի յե դառնում: Այս բանը տեղի յե ունենում վոչ միայն այն պատճառով, վոր հավելադիր պահանջարկ է դոյանում բուն իսկ պատերազմը վարելու համար, այլև այն պատճառով, վոր բանվորական ուժի մեծ մասը խլվում է արտադրությունից և ուղարկվում է ճակատ, և արտադրությունը բանվորական ուժի պակասության պատճառով կըրճատվում է: Վերջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին բոլոր յերկրների կապիտալիստական տնտեսությունը հարկադրված եր լուծել այն պրոբլեմը, թէ վորտեղից վերցնել հումք ու ապրանքներ: Հարկ եր լինում սահմանափակել բոլոր պրոդուկտների սպառումը նրա համար, վորպէսզի արտադրությունը կարողանար բավարարել ռազմական պահանջարկին:

Փաշիստական յերկրների տնտեսությունը բուրժուա-դեմոկրատական յերկրների մեծամասնության տնտեսությունից հինց նրանով է տարբերվում, վոր առաջինները արդէն իսկ հսկայական ռազմական պահանջարկ ունեն, պահանջարկ սպառազինման նպատակների համար:

Վերցնենք Փաշիստական Գերմանիան: Նա առայժմ միայն մասնակցում է իսպանիայում կատարված ինտերվենցիային: Բայց և այնպէս, Փաշիստական Գերմանիայի ռազ-

մական ծախսերը հսկայական են: Ինչո՞ւմն է այդ արտահայտվում:

Այնտեղ գոյություն ունեցող որենքներով՝ դյուղատունտեսական բոլոր ապրանքները պետք է մատակարարվեն միայն պետությունը: Գերմանական դյուղացին զրկված է իր աշխատանքի արդյունքները ազատորեն վաճառելու հնարավորությունից: Անգամ դյուղատնտեսական այնպիսի ապրանքներ, ինչպես ձուն ու կաթն են, դյուղացին իրավունք չունի շուկայում վաճառելու:

Արդյունաբերական ամբողջ հումքը բաշխվում է արեստների ու կապիտալիստական կազմակերպությունների միջոցով՝ գլխավոր շտաբի հսկողությամբ և գնում է ըստ պառագինման կարիքների վրա: Գոյություն ունի արդյունաբերական զանազան ապրանքների մի յերկար ցուցակ, վորոնց արտադրման ժամանակ արգելվում է գործադրել յերկաթ, սյուղաստ կամ պղինձ: Արտաքին առևտուրն ու վալյուտան անմիջականորեն պետությունն է կարգավորում: Գերմանական կապիտալիստը իրավունք չունի ապրանք վաճառելու արտասահման առանց լիցենզիայի (հատուկ թույլտվություն) կամ ապրանք գնել առանց համապատասխան պետական կազմակերպությունների թույլտվության:

Իսկ վորտեղից է Փաշիստական Գերմանիան վերցրել այն վիթխարի միջոցները, վոր վերջին 4—5 տարիների ընթացքում ծախսված են սպառազինումների վրա և նոր մասսայական բանակ ստեղծելու վրա: Գերմանիայում ներկայումս աշխատում են մոտավորապես 4 միլիոն բանվորներ ավելի, քան 1932 թվականին: Այն ժամանակ այդ մարդիկ գործազուրկներ էին: Բայց ամբողջ բանվոր դասակարգը—և՛ աշխատողները, և՛ գործազուրկները միառին— 1937 թ. ունալ յեկամուտ է ստանում վոչ ավելի, քան 1929 թվականին: Արտադրություն մեջ զբաղված են բանվորներ՝ 4 միլիոն մարդով ավելի, բայց հավելագիր այս բանվորների համար գերմանական բուրժուազիան փաստորեն վորոնչինչ չի վճարում: Յեթե գնահատենք,—իհարկե մոտավորապես,—գերմանական մի բանվորի տարեկան ստեղծած արժեքը մոտ 2 հազար մարկ, ապա այդ 4 միլիոն բանվոր-

ների աշխատանքի հետեանքը ստացվում է 8 միլիարդ մարկի ֆոնդ: Հենց այս ել հանդիսանում է տնտեսական այն աղբյուրը, վորի հաշվին զինվում է Ֆաշիստական Գերմանիան: Սրան պետք է ավելացնել նաև յեկամուտների այն մասը, վոր Ֆաշիզմը ստանում է դյուղացիությանը կողպտելու հետեանքով:

Վոչ մի պետութուն պատերազմը տանուլ չի տալիս փող չլինելուց: Միշտ կարելի յե փող տալել և բաց թողնել փոխառություններ: Ֆինանսական մանիպուլացիաներ միշտ կարելի յե կիրառել, յեթե կա համապատասխան տնտեսական բազա: Այսպիսով, ինչ գերմանական տնտեսությանն է վերաբերում, ապա այստեղ հարցը այսպես է դրված. վո՞րքան յերկար ժամանակ գերմանական եկոնոմիկան կարող է մնալ այլանդակված այնպիսի ձևով, յերբ արտադրության պրոդուկտների ահուելի մասը վերածվում է պատերազմի միջոցների:

Ուստի և, գերարտադրության սովորական ճգնաժամ Գերմանիայում չի կարելի սպասել: Բայց այդ չի նշանակում, թե ԱՄՆ-ում սկսված ճգնաժամը չի դիպչի Ֆաշիստական Գերմանիայի տնտեսությանը: Վրա հասնող ճգնաժամը, ըստ յերևութին, իր ազդեցությունը կունենա ամենից առաջ Գերմանիայի արտաքին աուտրի վրա, վորովհետև Գերմանիան համաշխարհային շուկա յե արտահանում հենց I ստորաբաժանման այնպիսի ապրանքներ, վորպիսիք այժմ չատ ավելի ցածր գներով շուկա յեն նետում ԱՄՆ-ը: Դրանք՝ յերկաթը, պողպատը, յերկաթե խողովակները, մեքենաները, ելեկտրական ապրանքներն են և այլն: Այս բնագավառում ԱՄՆ-ի մրցությունը ուժգնորեն ճնշելու յե Գերմանիայի վրա, առավել ևս, վոր փոխատու կապիտալի հսկայական ավելցուկներ ունեցող ԱՄՆ-ը կարող են այս ապրանքները վաճառել վարկով, այնինչ գերմանական կապիտալիստները չունեն այդ հնարավորությունը:

Փոքր ինչ այլ դրության մեջ է գտնվում Ֆաշիստական Իտալիան: Այս յերկիրն արդեն յերկու-յերեք տարվա ընթացքում գտնվում է պատերազմի վիճակում: Պատերազմը Հարեչտտանում ձևականորեն ավարտված է, բայց փաստո-

րեն այնտեղ դեռևս մեծ ոկուպացիոն բանակ և պահվում:
Պետք է նկատի ունենալ, վոր Հարեչստանը՝ դա մի խոշոր
յերկիր է, վորտեղ չկան յերկաթուղիներ, վորտեղ պետք է
չինել խճուղիներ, վորտեղ ժողովուրդը թշնամարար է վե-
րաբերվում գեպի ոկուպանտները:

Հարեչստանում, մի դուցե, կան բնական հարստու-
թյուններ, հումքի աղբյուրներ, բայց վորպեսզի այս պո-
տենցիալ հնարավորությունից ունալ յեկամուտ ստացվի,
իտալիան պետք է մեծ միջոցներ ծախսի: Ուստի և, Փաշիս-
տական իտալիան, վոր այժմ եքսպեդիցիոն կորպուսներ և
ուղարկում իսպանիա, վոր շարունակում է Հարեչստանի ո-
կուպացիան և այսպես կոչված «մեծ պատերազմի» կա-
տադրեն պատրաստումը, աղքատացել և նշանակելիորեն
ավելի, քան Գերմանիան: Ընդամին պետք է հաշվի առնել,
վոր իտալիան ունի անհամեմատ ավելի քիչ բնական հա-
րստություններ, քան Գերմանիան:

Իտալիայում չկան վոչ յերկաթ, վոչ քարածուխ, վոչ
եւ այլ հանածոներ: Ամեն ինչ պետք է ներմուծել արտա-
սահմանից: Ուրիշ խոսքերով՝ Փաշիստական իտալիան չու-
նի սեփական բազա յերկրի ինդուստրիայի համար: Ներմու-
ծելով, որինակ, յերկաթ, նա այն վերամշակում է և դարձ-
նում պողպատ, արտադրում և ավտոմոբիլներ, ելեկտրո-
սարքավորում և այլն ու արտահանում և այդ ապրանքնե-
րը: Մինչդեռ, սկսված ճգնաժամը սրում է մրցությունը
համաշխարհային շուկայում հենց այնպիսի ապրանքների
վերաբերմամբ, վորոնք կաղմում են իտալական արտահա-
նության հիմունքը: Այդ անկասկած ավելի ևս կբարդացնի
իտալիայի առանց այն եւ շատ լարված, Փինանսական
կացությունը:

Յեւ, վերջապես, յերրորդ Փաշիստական յերկիրը—Ճա-
պոնիան—հանդիսանում է մի այնպիսի յերկիր, վորը հում-
քի վոչ մի աղբյուր չունի, բացի մետաքսից: Ճապոնիան
ներմուծում է տեքստիլի հումք, յերկաթ, գունավոր մե-
տաղներ, նավթ և, մասնակի, փայտեղեն: Այդ մի յերկիր
է, վորտեղ դասակարգային հակասությունները հանդիսա-
նում են ամենասուրը՝ աշխարհում: Ճապոնիայի դյուղա-
տնտեսական բնակչության դրեթե 30%-ը բոլորովին հող

չունի: Հողի մեծ մասը գտնվում է կալվածատերերի ձեռքում: Ֆարրիկաներն ու գործարանները կենտրոնացված են կապիտալիստների մի փոքրիկ խմբի ձեռքում: Միքանի խոշոր կոնցերններ կառավարում են յերկրի բովանդակ տնտեսական կյանքը:

Ճապոնիան արդեն փաստորեն պատերազմ է մղում միքանի տարի շարունակ: Վորոշ դադարից հետո նա լայն ճակատով պատերազմական գործողություններ ծավալեց Չինաստանում: Չի կարելի ասել, թե արդեն հենց այս եսյն «մեծ պատերազմը», վորի մասին այնքան խոսում եյին իմպերիալիստական Ճապոնիայի ամենառեակցիոն ներկայացուցիչները: «Մեծ պատերազմ» նշանակում է ամբողջ արական բնակչության ընդհանուր զորահավաք: Ինչպես հայտնի յե, համաշխարհային պատերազմին մորիլիդացիայի յեր յենթարկված բնակչության 10%-ը, իսկ առանձին յերկրներում նույնիսկ ավելի: Ճապոնիայում այդ բանը դեռ չկա:

Չունենալով ճշգրիտ տվյալներ ճապոնական այն զորքերի քանակի մասին, վորոնք կռվում են Չինաստանում, բայց և այնպես, տարբեր գնահատումներով նրանց կազմը կարելի յե որիննուր կերպով վորոշել 1 միլիոն հոգի՝ սրա մեջ ներառելով և Մանջուրիայում յեղած բանակը: Մի այսպիսի բանակ պահելը ճապոնական տնտեսությունը արդեն զցել է բացառիկ լարվածության վիճակի մեջ:

Տվյալ մոմենտին Ճապոնիայի միջազգային դրությունը այնպիսին է, վոր նա վարկեր ու փոխառություններ չի ստանում, վորովհետև պատերազմը Չինաստանի դեմ մեծ վնաս է հասցնում Անգլիայի, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի և յեվրոպական այլ յերկրների տնտեսական շահերին: Չնայած այն բանին, վոր վոչ անգլիական, վոչ ամերիկական կառավարությունները տակավին չեն վճռել բոլիտ հայտարարել ճապոնական ապրանքներին՝ այդ յերկրները ճապոնական կառավարությանը վարկեր չեն տալիս: Սրա հետևիվանքով ամեն չաբաթ Ճապոնիայից միքանի միլիոն ինն վոսկի յե ուղարկվում: Իր տնտեսության այսպիսի լարված վիճակին Ճապոնիան յերկար ժամանակ դիմանալ չի կարող:

Արդեն այժմ ձապոնիան սաստիկ կը ճատում եւ ապ-
րանքների ներմուծումը: Ներմուծվում եւ միայն այն, ինչ
անմիջականորեն գնում եւ պատերազմի համար: Անկասկած
է, վոր այժմյան պատերազմը Չինաստանում շատ ուժեղին
կթուլացնի ձապոնիայի տնտեսական հզորութիւնը եւ սաս-
տիկ կսրի դասակարգային պայքարը յերկրում: Բանվոր-
ների ու գյուղացիների սպառումը, վորոնց կացութիւնը
մինչեւ պատերազմն եւ սոսկալի յե յեղեւ, ներկայումս սաս-
տիկ կը ճատվում եւ:

Այն հուլիսերը, թե Հյուսիսային Չինաստանի ոկուպա-
ցիան ձապոնական իմպերիալիստներին հնարավորութիւն
կտա ոգտագործելու այդ ռայոնների տնտեսական հարըս-
տութիւնները՝ պատերազմական ուռած ծախքերը ծածկե-
լու համար, վոչ մի չափով չարդարացան:

Չինաստանը բնական մեծ հարստութիւնների տեր
յերկիր է: Բայց մեկէն նրանց շահագործման ձեռնարկելը
անկարելի յե առանց խոշոր նոր ներդրումների: Ընդամին,
չինական ձեռնարկութիւնների եւ հանքավայրերի մեծա-
մասնութիւնը գտնվում ե ոտարեկրացիների ձեռքում: Ի-
հարկե, յեթե ձապոնիային հաջողվեր, ինչի մասին ե նա
յերազում ե, Չինաստանը դարձնել իր դաղութը, այն ժա-
մանակ նա կստանար տնտեսական մեծ ռեսուրսներ: Բայց
դրա համար հարկավոր ե, վոր չինական ժողովուրդը
հաշտվեր ձապոնական տիրապետութեան հետ, իսկ այդ
բանը չի լինելու:

ձապոնիան դաշինքի մեջ ե Փաշխտական Գերմանիա-
յի ու Իտալիայի հետ: Բայց այդ դաշնակիցները արդյոք
կարող կլինե՞ն ոգնել ձապոնիային: Իտալիան այդպիսի
ռեսուրսներ չունի: Նա ինքը աղքատ ե: Գերմանիան, ի-
հարկե, տեսականորեն կարող եր ձապոնացիներին տալ
յերկաթ ու պողպատ, բայց իր իսկ Գերմանիայի պահանջ-
մունքը սպառադինումների վաղքի կապակցութեամբ այնքան
ե ուժեղ ե նրա կախումը Շվեդիայից, Ֆրանսիայից, Իս-
պանական Մարրոկոյից յերկաթահանք ներմուծելու մեջ
այնքան մեծ ե, վոր նա չի կարողանա ձապոնիային ցույց
տալ զգալի ոգնութիւն:

Յեթե ձապոնիայի արտադրանքը մինչեւ այժմ տակա-

վին չի կրճատվել, ապա դա չի նշանակում, թե նա չի կարող յենթարկվել ճգնաժամի ազդեցությանը: Այդ արտադրանքը գնում է առավելապես պատերազմի նպատակների համար: Չինական շուկան այժմ փակ է ճապոնական ապրանքների համար: Ճգնաժամի սկիզբը ԱՄՆ-ում և նրա առաջացրած՝ վճարունակ պահանջարկի կրճատումը ամերիկյան շուկան ել փակում է ճապոնական ապրանքների, գլխավորապես՝ ճապոնիայից արտահանվող մետաքսի համար: Հայտնի չէ, վոր ճապոնական արդյունաբերության վճռողական երսպորտային ապրանքը—մետաքսը—90%-ով արտահանվում է ԱՄՆ: Երսպորտի կրճատման հետևանքով ճապոնիայի հաշվեհարդար (расчетный) բալանսը պասսիվ է դառնում:

Ուստի և, ակներև է, վոր մոտակա ժամանակներս մենք վկա կլինենք տնտեսական դրության սրման ինչպես ճապոնիայում, այնպես և առանձնապես Գերմանիայում ու Իտալիայում:

Մակայն, ամենածանրը կլինի ադրաբային, մանավանդ գաղութային յերկրների դրությունը: Այդ յերկրների ապրանքները—բամբակը, բուրդը, կաուչուկը, կակաոն, անաբը և այլն՝ իրենց գներով սաստիկ ընկել են, սրա հետ մեկտեղ տեղի յե ունենում արտադրության կրճատում: Գաղութային ապրանքների համաշխարհային մոնոպոլիաները կփորձեն գները պահել ընկնելուց՝ ռեսորտիկցիաների, այսինքն՝ արտադրության սահմանափակման միջոցով: Ահա մի որինակ. Անագի (оловянный) միջաղային կարտելը գեկտեմբերի սկզբներին մեկեն իջեցրեց կոնտինդենտները 110-ից մինչև 70%: Կաուչուկի կոնտինդենտները նույնպես իջեցված են 90-ից մինչև 70%: Մյուս կողմից, խոշոր մոնոպոլիաները փորձում են պահել ապրանքների գների դոյություն ունեցող մակարդակը: Յեյրոպական Պողպատի կարտելը 1937 թ. նոյեմբերի 24-ին վճռեց պահել հին գները 1938 թ. համար: Այդ, իհարկե, չի նշանակում, վոր յեթե ճգնաժամը Յեյրոպայում զարգանալու յե բուռն կերպով, ապա մոնոպոլիաները կարող կլինեն գները պահել, բայց համենայն դեպս պարզ յերևում է նրանց տենդենցը—կողոպտել գաղութային յերկրները, իջեցնել գաղութային

հումքի գները և բարձր մակարդակի վրա պահել խմբերիա-
լիստական պետությունների մոնոպոլիաների գները:

Այսպես ուրեմն, տանք հանրագումարները:

Թեև 1938 թ. սկզբներին տակավին վոչ մի յերկրում,
բացի ԱՄՆ-ից¹, չի կարելի վորոշակի հավաստել ճշնաթամի
ծագումը արտադրության վոլորտում,—թեև հսկայական
ռազմական սպառազինումները մի շարք յերկրներում ստեղ-
ծում են արդյունաբերության համար հավելադիր շուկա
և դրանով իսկ հեռացնում են ճշնաթամի ծագումը—բայց
և այնպես, բոլոր նշանները խոսում են այն մասին, վոր
1938 թ. ընթացքում ամերիկյան նգնաթամը կվերանի հա-
մաշխարհային նգնաթամի:

ՆՈՐ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Վրա հասնող ճշնաթամը ի՞նչ ներգործություն կարող
ե անել կապիտալիստական պետությունների միջազգային
և ներքին գրության վրա:

Ամենից առաջ հարկավոր ե շեշտել, վոր կապիտալիս-
տական աշխարհի ընդհանուր գրությունն այժմ բնավ նման
չե 1929 թ. կացությանը: 1929 թ. դեռևս գոյություն ու-
ներ կապիտալիզմի ստարիլիզացիա, թեկուզ և այդ ստա-
րիլիզացիան արդեն սաստիկ խախտվել եր: Ներկայումս
կապիտալիստական ստարիլիզացիայի հետքն ել չի մնացել:
Այժմ մենք գտնվում ենք արդեն պատերազմների յերկրորդ
տուռի ժամանակաշրջանում: Չե վոր փաստ ե, վոր մարդ-
կության մի յերրորդ մասը, այն ե՝ Հարեշատանի, Իսպա-
նիայի, Չինաստանի, Ճապոնիայի և վորոշ չափով Իտալիա-
յի ու Գերմանիայի բնակչությունը գտնվում ե պատերազ-
մի վիճակում: Պարզ ե, վոր այս կացության մեջ համաշ-
խարհային նոր տնտեսական ճշնաթամի ծագումը պետք ե ա-
ռաջացնի ավելի ևս մեծ քայքայում, քան 1929 թվականին:

Փողային սխտեմի ցնցումը, անվստահությունը բոր-
սաներում, արժեքների անկումը միջազգային այն լարված
երադրության մեջ, վորն այժմ ապրում ե ամբողջ աշխար-
հը, նշանակում են շուկաների համար մղվող պայքարի ե՛լ

¹ Տե՛ս 39 եջում յեղած ծանոթագրությունը: Հայերեն խմբ.:

ավելի մեծ սրում, ե՛լ ավելի սուր ընդհարումներ պետութ-
թյունների միջև, մի պետություն մյուսին ե՛լ ավելի շեշ-
տակի կերպով հակադրելը, աղբեցության վոլորտի ու դո-
նայի պայքարում նոր շուկաներ վորոնելիս:

Ճգնաժամը, հետևաբար, կարի կապիտալիզմի բոլոր
արտաքին հակասությունները, կարագացնի ուղղմական
ընդհարումները իմպերիալիստական պետությունների մի-
ջև, կմեծացնի համաշխարհային նոր սպանդի վտանգը:

Նոր ճգնաժամի վրա հասնելը անխուսափելիորեն կա-
ռաջացնի կապիտալիստական աշխարհի նաև ներքին հակա-
սությունների սրում: Ճգնաժամի պայթումը իր հետ բե-
րում է կապիտալիստական բոլոր յերկրների աշխատավոր-
մասսաների համար հետագա ե՛լ ավելի սարսափելի աղքա-
տացում: 1929 թ. ճգնաժամի հետևանքները դեռևս բնավ ել
անցած—վերջացած չեն: Վորքան վոր վերջին ճգնաժամի
պրոցեսում տեղի յեր ունենում արտադրության կատաղի
ռացիոնալացում, և բանվորների նշանակելի մասսաներ
բոլորովին դուրս նետվեցին ֆարքիկաներից ու գործարան-
ներից՝ խրոնիկապես գործազուրկների այս հին շերտերին
ավելանում են մարդկանց առանց աշխատանքի մնացող նոր
միլիոններ: Ուստի և, ճգնաժամը իր ներդրությունը
կունենա կապիտալիստական յերկրների ներքին հակասու-
թյունների սրման, դասակարգային պայքարի սրման իմաս-
տով ևս:

Այս բանը կարելի յե լուսարանել թեկուզ ԱՄՆ-ի և
Ֆրանսիայի որինակով:

Ամերիկյան խոշոր բուրժուազիայի քաղաքականությու-
նը 1937 թվականին խիստ կերպով տարբերվում է 1929
թվականից: 1929 թ. խոշոր բուրժուազիան փորձում եր
մեղմել ճգնաժամը, դուրս չնետել բանվորներին արտա-
դրությունից, մեծացնել նոր ներդրումները շինարարու-
թյան մեջ և այլն: Այդ քաղաքականությունը հաջողու-
թյուն չունեցավ, բայց գիծն այսպիսին եր: Իսկ ներկա-
յումս ամերիկյան խոշոր բուրժուազիայի մի մասն արդեն
գնում է դեպի դրությունը սրելու քաղաքականությունը.
ձեռնարկատերերը հազարավոր բանվորների փողոց են
չպրտում, փորձում են ամերիկյան բանվորներին զրկել

վերջին տարիներին նվաճումներին: Ինչպես հայտնի յե,
ԱՄՆ-ի արտադրական արհմիություններն առաջին անգամ
ձեռք բերին կոնկրետ վայրամասագրերի ճանաչում ու կըն-
քում ծանր արդյունաբերության մեջ: Այդ ամերիկյան
բանվորական շարժման առաջին խոշոր նվաճումն է:

Կապիտալիստները այս բանին համաձայնվեցին այն
պատճառով, վոր չեյին կարող թույլ տալ 1936-1937 թ. թ.
վերելքի ձախողում, բայց նրանք կնքեցին միայն կարճա-
ժամկետ վայրամասագրեր, վորոնց ժամկետը լրանում է ա-
ռավելապես 1938 թ. առաջին կիսում: Այժմ նրանք հաս-
տատապես վճռել են մարտ տալ արհմիություններին:
Սպասվում են դասակարգային սուր մարտեր:

Այսպիսին է դրությունը նաև Ֆրանսիայում: Ծնորհիվ
միասնական պրոլետարական ու ժողովրդական Ֆրոնտի
քաղաքականության՝ բանվոր դասակարգը ձեռք բերեց խո-
շոր հաջողություններ—40-ժամյա բանվորական շաբաթ,
վայրամասագրերի կնքում, վարձատրվող արձակուրդներ և
այլն: Կապիտալիստները անկասկածորեն կփորձեն և արդեն
իսկ փորձում են ոգտագործել սոստեսական դժվարություն-
ները, ճգնաժամի սկսվելը, վորպեսզի զրկեն բանվորներին
այդ նվաճումներից:

Հարկ կլինի, վոր կառավարող դասակարգերը յերես
առ յերես բաղկվեն աշխատավորների ավելի լայն մասսա-
ների հետ, վորոնց ճգնաժամը կրերի աղքատության ու սո-
վի նոր սարսափներ: Բուրժուազիան, անկասկած, կփորձի
ոգտագործել ճգնաժամը նրա համար, վոր նոր հարձակում
սկսի բանվոր դասակարգի վրա: Նա կփորձի ճգնաժամի
բեռը գցել բանվորների ու գյուղացիների վրա: Կարագաց-
վի կապիտալի կենտրոնացման և մանր բուրժուազիայի
քայքայման պրոցեսը: Ճգնաժամը կուժեղացնի դեմոկրա-
տական յերկրների բուրժուազիայի Փաշիստական տենդենց-
ները: Փաշիստական բուրժուազիան կփորձի հակակապի-
տալիստական դեմագոգիայի, չովինիստական պրոպագան-
դայի միջոցով տանել իր հետևից մասսաները, առաջին
հերթին՝ քաղաքի և գյուղի մանր բուրժուազիայի քայքայ-
վող շերտերը: Ճգնաժամը կուժեղացնի Փաշիզմի վտանգը
Ֆեվրոպայի և Ամերիկայի դեմոկրատական պետություննե-

բում: Բայց վերոմահալան վերջին տարիներում աճել բարձրացել է և խորը արմատներ և արձակել ժողովրդական հակաֆաշիստական ճակատի շարժումը, ուստի ֆաշիզմի այդ վերձեւը, անկասկած, կհանդիպեն ավելի վճռական հակահարվածի բանվոր դասակարգի և աշխատավոր մասսաների կողմից: Դասակարգային պայքարը կբարձրանա նոր, ավելի բարձր մակարդակի վրա:

Ճգնաժամն անկասկածորեն կսրի հակասությունները իմպերիալիստական պետությունների և գաղութների միջև:

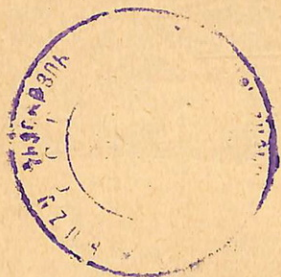
Խոշոր բուրժուազիան և ֆաշիստական ազդեցությունները ե՛լ ավելի, քան մինչև այժմ, արագացնելու յեն համաշխարհային պատերազմի կապեր արձակելը,—մի պատերազմ, վերի մեջ նրանք հույս ունեն յեւք գտնել ներքին դժվարություններից:

Այն ժամանակ, յերբ կապիտալիստական յերկրները նախորդ ճգնաժամից անցած ութ տարում կարող եյին միայն լրացնել ճգնաժամի հասցրած վնասները, սոցիալիստական տնտեսությունն ե՛լ ավելի յե ամրապնդվել, մեծացել և արտադրությունը խորհրդային արդյունաբերության ու գյուղատնտեսության բառացի բոլոր ճյուղերում: Այս հանդիսանում է տնտեսության սոցիալիստական սխտեմի կապիտալիստականի հանդեպ ունեցած գերազանցության ամենավայելուն ապացույցը: Ուստի և այժմ, յերբ սոցիալիզմը Խորհուրդների յերկրում հաղթել է վերջնականապես և անդառնալիորեն, ուսուցիտն բուրժուազիան, պատերազմի ֆաշիստական հրձիգները, վերոնք պարտություն կրեցին յերկու սխտեմի—սոցիալիզմի և կապիտալիզմի «խաղաղ» պայքարում, ձգտելու յեն յեւք վերստին իրենց հակասություններից հակահեղափոխական պատերազմում ընդդէմ Խորհրդային Միության: Տակավին կուսակցության XXVI համագումարում ընկեր Ստալինն ասել է, վոր «ամեն անգամ, յերբ սկսում են սրվել կապիտալիստական հակասությունները, բուրժուազիան իր հայացքը դարձնում է ԽՍՀՄ կողմը. արդյոք չի՞ կարելի կապիտալիզմի այս կամ այն հակասությունը, կամ բոլոր հակասությունները

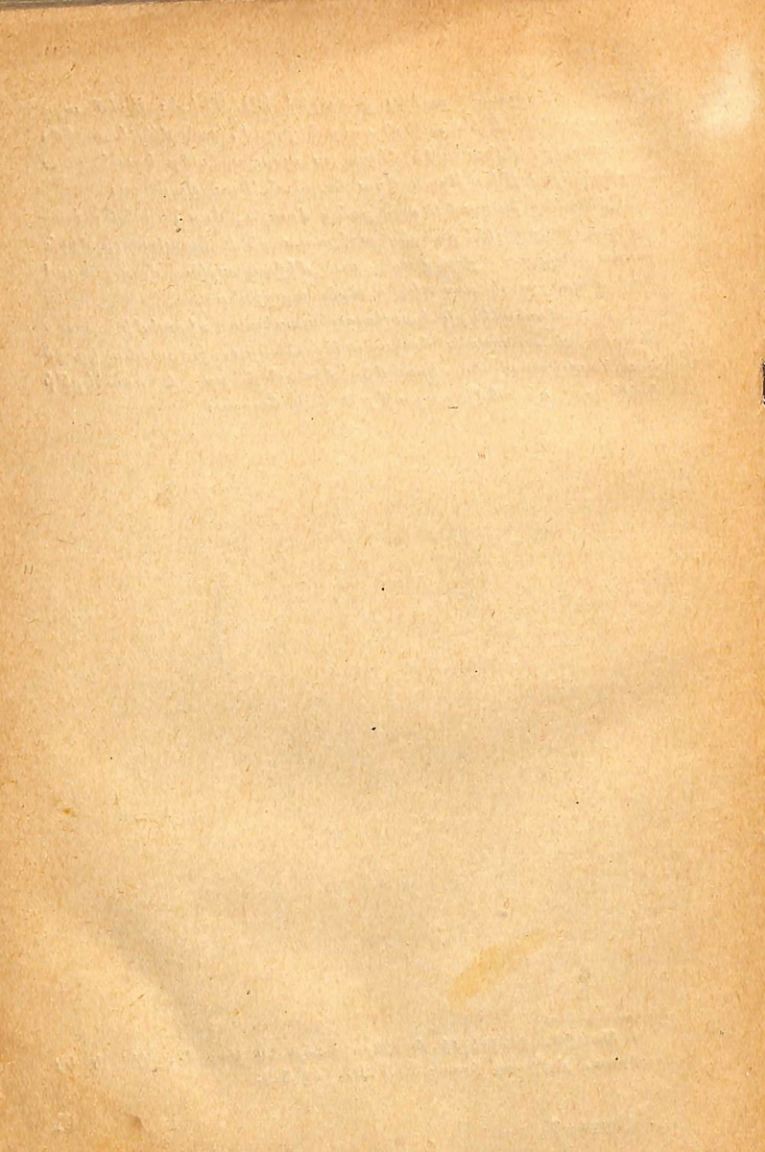
միասին վերցրած՝ լուծեւ ի հաշիւ ԽՍՀՄ-ի»¹։ Այժմ այդ հարցը դրված է ե՛լ ավելի սուր կերպով, քան մինչև այժմ։ Հետևաբար, ճգնաժամի հետագա զարգացմամբ կուժեղանա Խորհրդային Միութեան վրա հարձակվելու վտանգը։

Ամեն ինչ խոսում է այն բանի մասին, վոր նոր ճգնաժամի տարիները լինելու յեն աշխատանքի և կապիտալի միջև յուրաքանչյուր յերկրում ու միջազգային մասշտաբով մղվող պայքարի սաստիկ սրման տարիներ։

Ճգնաժամը կսրի կապիտալիստական սիստեմի բոլոր ներքին ու արտաքին հակասությունները, խորապես կցնցի կապիտալիստական սիստեմի հիմունքները և որահերթի կդնի այդ սիստեմի գոյութեան իսկ հարցը։

¹ Ստալին, Լենինի մի հարցերը, հայերեն թարգմ., ՀԿ(Բ) ԿԿ Կուսհրատ, յերկրորդ հրատ. 1937 թ., էջ 528։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՂ

Ինչո՞ւ կապիտալիզմի որով անխուսափելի յեն պար- բերական ճգնաժամերը	6
Կապիտալիստական շուկան և ճգնաժամերը	19
Ինչո՞ւ ցիկլեր, և վոչ թե պերմանենտ ճգնաժամեր	20
Ինչո՞ւ ճգնաժամերն ավելի ու ավելի սուր, խորը և յերկարատև են դառնում	26
1937 թ. ճգնաժամը ԱՄՆ-ում	32
Սկսվող ճգնաժամի սիմպտոմները մյուս յերկրներում	65
Նոր ճգնաժամի քաղաքական հետևանքները	77

Թարգմ. Պ. Արեւյան
Խմբ. Ո. Հովհաննիսյան
Սրբազրիչ Վ. Զիդեպյան
Կոնտրոլ սրբ. Լ. Արովյան

Գլավլիտի լիազոր 3303, հրատ. № 589

Պատվեր № 115, տիրաժ 10,000

Հանձնված և արտադրության 21/VI 1938 թ.

Ստորադրված և տպագրելու 28/VII 1938 թ.

Գինը 75 Լ.

Պետհրատ— Քաղաքական գրականության հրատարակչության
ապարան, Յերեան, Ալավերդյան № 65.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0014975

9870 24.

40

ЦЕНА

АП
11200

Е. ВАРГА

КАПИТАЛИСТИЧЕСКИЙ МИР

НА ПОРОГЕ НОВОГО КРИЗИСА

Армгиз—Издательство полит. литературы

Ереван, 1938